

**O`ZBEKISTAN RESPUBLIKASI AWIL HA`M SUW XOJALIG`I
MINISTRILIGI**

TASHKENT MA`MLEKETLIK AGRAR UNIVERSITETI

NO`KIS FILIALI

«AWIL XOJALIG`INDA MENEDJMENT, EKONOMIKA HA`M

BUXGALTERIYA ESABI» KAFEDRASI

BAKALAVRIAT 5340900-BUXGALTERIYA ESABI HA`M AUDIT

BAG`DARI 4-KURS STUDENTI

Abdullaev Anvar Yuldashbaevich

PITKERIW QA`NIGELIK JUMISI

Tema: Agrar ka`rxanalardin` byudjetke to`lemleri esabi ha`m onin` o`zine ta`n o`zgesheliklari. (Ellikqala rayoni «Jalaladdin Kalandarov» fermer xojalig`i misalinda)

Basshi:

«Awil xojalig`inda menedjment,
ekonomika ha`m buxgalteriya esabi»
kafedrasi baslig`i, e.i.k.

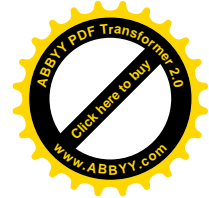
A. Shamshetov

«Jumis ko`rip shig`ildi ha`m qorg`awg`a jiberildi»

«Awil xojalig`inda menedjment,
ekonomika ha`m buxgalteriya esabi»
kafedrasi baslig`i w.w.a.
dotsent R.Tleubergenov
2016 jil «___» _____

Awil xojalig`inda menedjment ha`m
zootexniya fakulteti dekani,
dotsent R.Jumashev
2016 jil «___» _____

No`kis-2016 jil.

MAZMUNI

KIRISIW	3
I-BAP. MA`MLEKETLIK BYuDJET HA`M BYuDJETTEN TISQARI Sho`LKEMLER MENEN ESAP-KITAPLAR ESABI	6
1.1. «Jalalatin Kalandarov» fermer xojalig`inin` sho`lkemlestirishilik - ekonomikalik minezlemesi	6
1.2. Byudjet ha`m byudjetten tisqari sho`lkemler menen esap sub`ektlardi menshiklestirish boyinsha operatsiyalardin` esabi	19
1.3. Xojaliq ju`rgizish sub`ektlarda finans xojaliq xizmetlerinin` buxgalteriya esabi	24
II-BAP. BYuDJET HA`M BYuDJETTEN TISQARI JAMG`ARMALARGA TO`LEMLER ESABIN Sho`LKEMLESTIRIWDIN` O`ZGESHELIKLARI	36
2.1. Byudjet menen esap-kitaplardin` esabi ha`m oni esapqa alish	36
2.2. Xojaliq ju`ritish sub`ektlardin` byudjetten tiskari fondlarina to`lemler boyinsha esap-kitaplar esabinin` o`zgesheliklari	44
JUWMAQLAW HA`M USINISLAR	55
PAYDALANILG`AN A`DEBIYATLAR DIZIMI	58

KIRISIW

Temanin` aktuallig`i. Awil xojalig`i ka`rxanalarinin` byudjet ha`m byudjetten tisqari sho`lkemler menen esap-kitaplardi o`z waqtinda esaplawi, to`lewi ha`m o`tkizip beriwi ha`mde qadag`alaniwi za`ru`r a`hmiyetke iye boladi. Usi esap-kitaplardin` gruppalaniwi, esapqa aliniwi ha`m qadag`alaw protsessi anag`urlim quramali bolip tabiladi. Sonin` ushin da byudjet ha`m byudjetten tisqari sho`lkemler menen esap-kitaplar u`stinen aniq operativ esap ha`m na`tiyjeli qadag`alaw ornatiw ha`mde basqariwdi esap mag`liwmatlari menen ta`miyinlew ma`seleleri izertlew temasinin` aktuallig`in belgileydi.

Ma`mleketimizdin` finans sistemasinda a`melge asirilip atirg`an reformalar ma`mleketlik qa`rejetlerdi basqariw na`tiyjeliliginin` joqarilatiwdi na`zerde tutadi.

Ma`mleket ekonomikani reformalastiriw ha`m bazar qatnasiqlarin rawajlandiriw protsessinde sheshiwshi roldi oynaydi. Bunda ma`mleketlik byudjet reformalardin en` a`hmiyetli richaginin` biri waziypasin atqaradi.

Ekonomikamızda makroekonomikaliq turaklılıqti ta`miyinlew, inflyatsiya da`rejesin pa`seytiw ha`m byudjet-finans siyasatin a`melge asiriw biz ushin ju`da` u`lken a`hmiyetke iye. Makroekonomikaliq turaqlılıq ko`rsetkishlerine erisiwge fiskal siyasat, bahalar ha`m is haqi ha`m sirtqi ekonomikaliq siyasat ju`rgiziw menen erisiw mu`mkin.

Byudjet saliq siyasatinin` hu`kimet basshilarinin` ayriqsha itibari astinda boliwi ha`m bazar qatnasiqlarinin` rawajlanıw barisindag`i protsessler ma`mleketlik byudjetin` orinlanıwin qadag`alawda buxgalteriyaliq esapti alıp bariw ha`m onin` orinlanıwin qadag`alaw jumislarin jetilistiriw ha`zirgi zaman talabi bolip tabiladi. Sonin` ushinda men pitkeriw qa`nigelik jumisin «Agrar ka`rxanalardin` byudjetke to`lemleri esabi ha`m onin` o`zine ta`n o`zgeshelikleri» atamadag`i temada jaziwdi maqul ko`rdim.

Pitkeriw qa`nigelik jumistin` maqseti agrar sektorda a`melge asirilip atirg`an ekonomikaliq reformalar ha`m rawajlanıp atirg`an bazar qatnasiqlari talaplarina juwap beretug`in toliq mag`liwmat sistemasin islep shig`iwdan ibarat.

Bunday sistema byudjet ha`m byudjetten tisqari sho`lkemler menen esap-kitaplar jag`dayin ha`mde ha`reketin isenimli ha`m ob`ektiv sa`wlelendiredi. Sonday-aq, ka`rxananin` finansliq- xojaliq xizmetinin` barliq basqishlarinda qadag`alawdin` na`tiyjeli basqariw qararlarin qabil qiliw menen tikkeley baylanisliliqti ta`miyinleydi.

«Bazar ekonomikasina o`tiwde ha`zirgi da`wirdin` **tiykarg`i waziypasi** - xaliq turmisinin` materialliq ha`m ma`deniy da`rejesin rawajlandiriw g`a qaratilg`an sotsialliq islep shig`ariw di rawajlandiriw ha`mde onin` na`tiyjeliligini asiriw, ilim-texnika rawajlaniniw jedellestiriw, miynet o`nimdarlig`in asiriw, xaliq xojalig`inin` barliq tarmaqlarinda jumis sapasin pu`tkil ilajlar menen jaqsilaw tiykarinda izshillik penen a`melge asiriwdan ibarat».

Izertlew maqsetine muwapiq ilimiy jumista to`mendegi **waziypalar** qoyildi ha`m sheshildi:

- byudjet ha`m byudjetten tisqari sho`lkemler menen esap-kitaplar ekonomikalik ma`nisi, gruppalaniwi ha`m a`hmiyetin analizlew;

-awil xojaliq ka`rxanalarinda byudjet ha`m byudjetten tisqari sho`lkemler menen esap-kitaplar esabiniw maqseti ha`m waziypalarin teoriyalik jag`inan u`yreniw;

- ka`rxanalarda byudjet ha`m byudjetten tisqari sho`lkemler menen esap-kitaplar esabin sho`lkemlestiriwdin` metodlarin u`yreniw;

- byudjet ha`m byudjetten tisqari sho`lkemler menen esap-kitaplar auditi metodikasini u`yreniw ha`m oni jetilistiriw boyinsha usinislari islep shig`iw.

Joqaridag`i mashqalalardi ilimiy jag`inan sheshiw za`ru`rligi pitkeriw qa`nigelik jumisi temasinin` tiykarg`i mazmunini quraydi. pitkeriw qa`nigelik jumisin jaziw protsessinde tu`rli mu`lkshilikke tiykarlang`an ka`rxanalarda byudjet ha`m byudjetten tisqari sho`lkemler menen esap-kitaplar ju`rgiziw, auditin sho`lkemlestiriw, rejelestiriw ha`m a`melge asiriw boyinsha uliwma juwmaqlaw ha`m usinislari kiritiwge ha`reket qilindi.

Pitkeriw qa`nigelik jumisinin` **metodikaliq ha`m teoriyaliq** tiykari bolip ha`zirgi zaman ekonomikaliq ha`m huqiqiy a`debiyatlarda bayan etilgen ha`m tiykarlap berilgen buxgalteriya esabina tiyisli tiyarg`i kontseptsiyalar ha`mde printsipler, O`zbekstan Respublikasi Prezidenti I.A.Karimov miynetleri ja`ne hu`kimettin` normativlik hu`jjetleri xizmet qildi. Xojaliq ju`rgiziwshi sub`ektlerdin` esabat mag`liwmatlari ha`m basqa hu`jjetleri, ilimiy a`debiyatlarda ha`m g`alaba xabarlandiriw qurallarinda ja`riyalang`an materiallar usi izertlewlerdin` mag`liwmat bazasi bolip xizmet qildi.

Qaraqalpalpaqstan Respublikasi Ellikqala rayoni «Jalalatdin Kalandarov» fermer xojalig`i»nin` byudjetke ha`m byudjeten tisqari jamg`armalarg`a to`lemleri esabin aliw boyinsha buxgalteriya esabi **izertlew ob`ekti** bolip esaplanadi.

Jumista toparlaw, salistiriw, analizlew ha`m basqa da ekonomikaliq metodlardan paydalaniladi.

Pitkeriw qa`nigelik jumisinin` metodlari. Izertlew din` uliwma metodologiyaliq tiykari sipatinda dialektika metodlari aling`an. Monografiyaliq izertlew ob`ektlari boyinsha toparlaw, salistiriw, ekonomikaliq-statistikaliq ha`m analizlew metodlar qollanildi. Sonday-aq, izertlew ob`ektlarin ha`m aling`an na`tijelerdi bayan qiliwda konstruktiv ha`m bayan qiliw metodlarinan da paydalanildi.

Pitkeriw qa`nigelik jumisinin` du`zilisi. Pitkeriw qa`nigelik jumis kirisiw, eki bo`lim, juwmaqlaw, paydalanilg`an a`debiyatlar diziminen turadi.

I-BAP. MA`MLEKETLIK BYuDJET HA`M BYuDJETTEN TISQARI ShO`LKEMLER MENEN ESAP-KITAPLAR ESABI

1.1. «Jalaltdin Kalandarov» fermer xojalig`inin` sho`lkemlestirivshilik - ekonomikaliq minezlemesi

Ellikqala rayonida joylasqan «Jalaltdin Kalandarov» fermer xojalig`i O`zbekistan Respublikasi Prezidentinin` 2005-jil 8-noyabrdegi PP-215 sanli Pa`rmani ha`m Qaraqalpaqstan Respublikasi Ministrler Ken`esinin` 2005-jil 11-oktyabrdegi №135/5 sanli «2006-jilg`a awil xojalig`i kooperativleri (shirketler) negizinde fermer xojalig`larin sho`lkemlestiriv ilajlari haqqinda»g`i qararina muvapiq qayta sho`lkemlestirildi

Fermer xojalig`inin` ja`mi jer maydani 145 gektardi quraydi, 2015 jilda 28 gektarina biyday, 64 gektarina paxta, qalg`an jerlerin baw-baqsha egilери egilgen.

Fermer xojalig`inin` jilliq finansliq ha`m statistikaliq esabatlarin analiz qiliw arqali onin` finans-xojaliq xizmetine baha berildi.

Endi biz izertlenip atirg`an 2.1-kestesinde Ellikqala rayonindag`i «Jalaltdin Kalandarov» fermer xojalig`inin` buxgalteriya balansinin` aktiv statyalarin u`yrenip analizleyviz.

1.1-kestede fermer xojalig`i mu`lkinin` ko`lemi ha`m qurami keltirilgen. Oni du`ziwde «Jalaltdin Kalandarov» fermer xojalig`inin` balans mag`liwmatlarinan paydalanip, taza, isletiwge qa`biliyetli bayliqlar jag`dayi u`yrenildi. Keltirilgen mag`liwmatlar balanstin` ja`mi summasina ten` boladi.

Usi keste mag`liwmatlarina ko`rinip turg`aninday, «Jalaltdin Kalandarov» fermer xojalig`inda u`yrenilip atirg`an ag`imdag`i da`wirde ja`mi aktivler summasi 7257,4 min` swmg`a yamasa 64,7% ke ko`beygen. Aktivlerdin` ko`beyiwun unamli bahalag`an halda, mag`liwmatlarina itibar qilaturg`in bolsaq, aktivlerdin` ko`beyiwi tiykarinan ag`imdag`i aktivlerdin` 77552,5 min` swmg`a ko`beygenligini esabinan bolg`an.

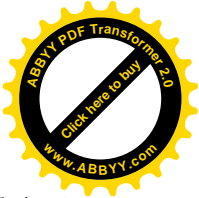
1.1-keste

«Jalaladdin Kalandarov» fermer xojalig`inin` buxgalteriya balansi aktiv statyalarinin` analizi

Qarjilarinin` qurami	2014 jil		2015 jil		O`zgerisi (+, -)		
	Summa, min` swm	Salm ag`i, %	Summa min` swm	Salm ag`i, %	Summa, min` swm	Salma g`i, %	2015 jil 2014 jilg`a nisbatan wsishi, %
1. Uzaq mu`ddetli aktivler	55311,7	49,3	50333,6	27,2	-4978,1	-22,1	-9,0
2. Ag`imdag`i aktivler	56745,7	50,7	134297,7	72,8	77552,5	22,1	136,6
Sonin` ishinde:							
2.1 Tovar-materialliq rezervler	-	-	-	-	-	-	-
Kelesi da`wir qa`rejetleri	4204,7	3,7	12005,5	6,5	7800,8	2,8	185,5
2.2. Debitorlar	51218,6	45,7	120426,9	65,2	69208,3	19,5	135,1
2.3 Pul qarjilari	1322,4	1,3	1865,3	1,1	532,9	-0,2	40,2
Balans aktivi-ningjami	112057,4	1000	184631,3	1000	7257,4	x	64,7

1.1-keste de fermer xojalig`i buxgalteriya balansi aktiv statyalari analiz qiling`an. Keste mag`liwmatlarin analiz qilatug`in bolsaq, fermer xojalig`inin` uzaq mu`ddetli aktivleri 2014 jilda 55311,7 min` swmdi qurag`an ha`mde onin` balans aktivindegi u`lesi 49,3 % ke ten`. 2015 jilda uzaq mu`ddetli aktivlerdin` summasi 50333,6 min` swmdi qurag`an ha`m onin` balans aktivindegi u`lesi 2015 jilg`a salistirmali 22,1% ke kemeygen halda 27,2 % ti qurag`an.

Fermer xojalig`inin` ag`imdag`i aktivleri 2014 jilda 56745,7 min` swmdi, onin` balans aktivindegi u`lesi 50,7 % ti qurag`an. 2015 jilda ag`imdag`i aktivleri 2014 jilg`a salistirmali 77552,5 min` swmg`a yamasa 136,6 % ke asqan halda 134297,7 min` swmdi qurag`an. Sog`an say ra`wishte balans aktivindegi u`lesi de 2014 jilg`a salistirmali 22,1 % ke asqan halda 72,8 % ti qurag`an. Ag`imdag`i aktivler quramin analiz qilatug`in bolsaq, onin` tiykarg`i bo`limi tovar-materialliq rezervleri joq.. Ag`imdag`i aktivler quramindag`i debitorlar quraminda da 2015 jilda 2014 jilg`a salistirmali ko`beyiw ju`z bergin. Yag`niy debitorliq qarizlari

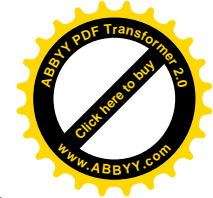
mug`dari 2015 jilda 2014 jilg`a salistirmali 69208,3 min` swmg`a yamasa 135,1 % ke asqan ha`mde 120426,9 min` swmdi qurag`an. Onin` balans aktivindegi u`lesi de sog`an say ra`wishte 19,5 % ke artqan halda 65,2 % ti qurag`an. Fermer xojalig`inin` pul qarjilari 2014 jilda 1322,4 min` swmdi, balans aktivindegi u`lesi 1,3 % ti qurag`an bolsa, 2015 jilda 2014 jilg`a salistirmali 532.9 min` swmg`a, yamasa 0,2 % ke kemeygen halda 1865,3 min` swmdi qurag`an. Fermer xojalig`inin` ja`mi aktivleri summasi 2015 jilda 2015 jilg`a salistirmali 7257,4 min` swmg`a yamasa 64,7 % ke asqan halda 184631,3 min` swmdi qurag`an. Fermer xojalig`inda aktivlerdin` tiykarg`i bo`limin tovar-materialliq rezervleri sho`lkemlestiriwi, ha`mde pul qarjilarinin` diyerli joq ekenligi (1865,3 min` swm, yamasa balans aktivin` 1,1 % i) keleshekte fermer xojalig`inin` to`lew qa`biliyetine unamsiz ta`sir ko`rsetiwi mu`mkin. Sol sebepli fermer xojalig`i basshilari tovar-materialliq rezervler summasin o`ndiris protsessindegi talaptan kelip shiqqan halda rejelestiriwleri za`ru`r.

Balans aktivi summasinin` ko`beyiwin bahalawimiz ushin onin` qaysi derekler esesinen ju`z bergenligin analiz qiliwimiz za`ru`r.

1.2-keste

«Jalaltdin Kalandarov» fermer xojalig`i buxgalteriya balansi passiv statyalarinin` analizi

Qarjilar dereklerinin` qurami	2014jil		2015 jil		O`zgerisi (+, -)		
	Summa, min` swm	Salma g`i, %	Summa, min` swm	Salm ag`i, %	Summa, min` swm	Salmag`i, %	2015 jil 2014 jilg`a salistirmali o`siwi,%
1. O`z qarjilari-nin` derekleri	104781,5	93,5	183275,2	99,2	78493,7	5,7	74,9
2. Minnetlemeler	7275,9	6,5	1356,1	0,8	-5919,8	-5,7	-81,3
Sonin` ishinde:							
2.1. Uzaq mu`ddetli minnetlemeler	-	-	-	-	-	-	-
2.2. Ag`imdag`i minnetlemeler	7275,9	6,5	1356,1	0,8	-5919,8	-5,7	-81,3
Balans passivinin` ja`mi	112057,4	1000	184631,3	1000	7257,4	x	64,7

Usi kestdede fermer xojalig`i qarjilari derekleri analiz qiling`an. Fermer xojalig`inin` o`z qarjilari derekleri 2014 jilda 104781,5 min` swmdi qurag`an ha`m balans passivindegi u`lesi 93,5 % ti qurag`an. 2015 jilda o`z qarjilari derekleri 2014 jilg`a salistirmali 78493,7 min` swmg`a yamasa 74,9 % ke asqan halda 183275,2 min` swmdi qurag`an. O`z qarjilarinin` derekleri 2014 jilg`a salistirmali asqan ha`mde onin` balans passivindegi u`lesi 2015 jilda 2014 jilg`a salistirmali 5,7 % ke ko`beygen halda 99,2 % ti qurag`an.

Fermer xojalig`inin` minnetlemeleri summasi 2014 jilda 7275,9 min` swmdi, balans passivindegi u`lesi 6,5 % ti qurag`an. 2015 jilda 2014 jilg`a salistirmali 5919,8 min` swmg`a yamasa 81,3%ke kemeygen halda 1356,1 min` swmdi qurag`an. Sog`an say ra`wishte minnetlemelerdin` balans passivindegi u`lesi o`tken jilg`a salistirmali 5,7 % ke kemygen halda 0,8 % ti qurag`an. Minnetlemeler quramin analiz qilaturug`in bolsaq, minnetlemeler tek g`ana ag`imdag`i minnetlemelerden ibarat. Fermer xojalig`i buxgalteriya balansi mag`liwmatlarinan ko`rinip turipti, fermer xojalig`i erkindegi qarjilarinin` diyerli 0,8 % minnetlemeler esabinan ju`zege kelgen. Bul bolsa fermer xojalig`inin` to`lew qa`bilyetinin` joqarilawina alip keliwi mu`mkin. Fermer xojalig`i basshilari minnetlemelerdi elede kemeyttiriw ha`mde xojaliq qarjilari derekleri quraminda o`z qarjilari u`leslerin elede ko`beyittiriw sharalarin ko`riwi kerek.

Fermer xojalig`inin` finans-xojaliq xizmetin analiz qiliwda onin` to`lew qa`bilyeti de analiz qiliniwi kerek. To`mendegi kestdede «Jalalatin Kalandarov» fermer xojalig`inin` to`lew qa`bilyeti analiz qiling`an.

2015 jil 31 dekabr jag`dayina fermer xojalig`inin` to`lew qarjilari 134297,7 min` swmdi qurag`an. Onin` qurami to`mendegilerden ibarat: pul qarjilari 1865,3 min` swm, kelesi da`wir qa`rejetleri 12005,5 min` swm, debitorliq qarizlari 120426,9 min` swm.

1.3-keste

«Jalaladdin Kalandarov» fermer xojalig`inin` to`lew qa`bilyetinin` analizi
(2015 jil 31 dekabr jag`dayina)

To`lew qarjilari	Esabat jili aqirina summasi, min` sum	To`lew qarizlari	Esabat jili aqirina summasi, min` sum
1. Pul qarjilari	1865,3	1. Zat jetkizip beriwshi ha`m kesip alip islewshilerge to`lenetug`in schyotlar (qarizlar)	801,0
3. Debitorliq qarizlari	120426,9	2. Aling`an avanslar	
2. Tovar-materialliq rezervler	-	3. Byudjetke to`lemler boyinsha qarizlari	139,8
Kelesi da`wir qa`rejetleri	12005,5	4. Maqsetli ma`mleket jamg`armalarina to`lemler boyinsha qarizlar	
		5. Miyнетке haqi to`lew boyinsha qarizlar	415,3
		6. Qisqa mu`ddetli kredit ha`m qarizlar	-
Ja`mi to`lew ushin qarjilar	134297,7	Ja`mi to`lew qarizlari	1356,1
To`lew qarizinan to`lew minnetlemelerinin` ko`pligi		To`lew qarizlarinan to`lew qarjilarinin` ko`pligi (artiqshalg`i)	132941,6
Balans	134297,	Balans	134297,

Ja`mi kreditorliq qarizlari 1356,1 min` swmdi qurap, onin` qurami to`mendegishe: zat jetkizip beriwshi ha`m kesip alip islewshilerge to`lenetug`in schyotlar (qarizlar) 801,0 min` swm, byudjetke to`lemler boyinsha qarizdarliq 139,8 min` swm ha`m miynetke haqi to`lew boyinsha qarizlar 415,3 min` swm.

Fermer xojalig`inda to`lew qarjilarinin` to`lew qarizlarinan artiqshalg`i 132941,6 min` swmdi quraydi, yag`niy fermer xojalig`i to`lew qa`bilyetine iye.

Fermer xojalig`inin` to`lew qa`bilyetin analiz qiliwda qisqa mu`ddetli to`lew qa`bilyeti ha`m uzaq mu`ddetli to`lew qa`bilyeti ko`rsetkishleri de u`yreniliwi za`ru`r. Fermer xojalig`inin` balans mag`liwmatlarina ko`re qisqa mu`ddetli to`lew qa`bilyeti to`mendegishe:

$$\frac{\text{Pul qarjilar} + \text{Bahali qag`azlar}}{\text{Qaytariw mu`ddeti jetken kreditor qarizlar}} = \frac{1865,3}{1356,1} = 1,375$$

Uzaq mu`ddetli to`lew qa`bilyeti:

$$\frac{\text{Aylanba aktivleri}}{\text{Minnetlemeler}} = \frac{134297,7}{1356,1} = 99,03$$

Analiz mag`liwmatlarinan ko`rinip turipti, fermer xojalig`i uzaq mu`ddetli to`lew qa`bilyetine iye. Lekin qisqa mu`ddetli to`lew qa`bilyetine iye emes.

To`mendegi kestedede «Jalaltdin Kalandarov» fermer xojalig`inin` debitorliq ha`m kreditorliq qarizlari balansi analiz qiling`an. Fermer xojalig`inda debitorliq qarizlari; cin`ar ka`rxanalarg`a qariz 54128,9 vsn` cwmidi, byudjetke saliq ha`m jiyimlar boyinsha avans to`lemleri 1105,9 min` swmdi, zat jetkizip beriwshi ha`m kesip alip islewshilerga berilgen avanslar 65192,1 min` swmdi qurag`an. Fermer xojalig`inin` kreditorliq qarizlari bolsa 1356,1 min` swmdi qurap, to`mendegi qarizdarliqlardan ibarat: zat jetkizip beriwshi ha`m kesip alip islewshilerga qariz 801,0 min` swm, byudjetke to`lemler boyinsha qariz 415,3 min` swm.

1.4-keste

«Jalaltdin Kalandarov» fermer xojalig`inin` debitorliq ha`m kreditorliq qarizlari balansinin` analizi

2015 jil 31 dekabr jag`dayina

Debitorliq qarizlar	Summa, min` sum	Kreditorliq qarizlar	Summa, min` sum
1	2	3	4
Qariydar ha`m buyirtpashilardin` qarizi		Zat jetkizip beriwshi ha`m kesip alip islewshilerga qariz	801,0
Sin`ar ka`rxanalarg`a qariz	54128,9	Aling`an avanslar	
Byudjetke saliq ha`m jiyimlar boyinsha avans to`lemleri	1105,9	Byudjetke to`lemler boyinsha qariz	139,8
Xizmetkerlerdin` basqa operatsiyalari boyinsha qarizi		Maqsetli ma`mleketlik jamg`armalarina to`lemler boyinsha qariz	
Zat jetkizip beriwshi ha`m kesip alip islewshilerga berilgen avanslar	65192,1	Miyнетke haqi to`lew boyinsha qariz	415,3
Maqsetli ma`mleket jamg`armalari ha`m qamsizlandiriw boyinsha avans to`lemleri		Qisqa mu`ddetli bank kreditleri	
Basqa debitorliq qarizlari		Basqa kreditorliq qarizlari (6950den tisqari)	
Ja`mi	120426,9	Ja`mi	1356,1
Kreditorik qarizlarinin` debitorliq qarizlarinan artiqshalig`i		Debitorliq qarizlarinin` kreditorliq qarizlarinan artiqshalig`i	119070,8
Balans	120426,9	Balans	120426,9

Fermer xojalig`inda debitorliq ha`m kreditorliq qarizlari balansi 120426,9 min` swmdi qurap, debitorliq qarizlarinin` kreditorliq qarizlarinan artiqshalig`i 119070,8 min` swmdi quraydi.

To`mendegi kestedede fermer xojalig`inin` debitorliq qarizlari aylaniwshan`lig`i analiz qiling`an. Fermer xojalig`inda debitorliq qarizlari 2015 jilda 2014 jilg`a salistirmali 69208,3 min` swmg`a asqan ha`m 120426,9 min` swmdi qurag`an. Bunin` na`tiyjesinde debitorliq qarizlarinin` ag`imdag`i aktivler quramindag`i u`lesi 2015 jilda 2014 jilg`a salistirmali 7,73 % ke kemeygen halda 70,43 % ti qurag`an.

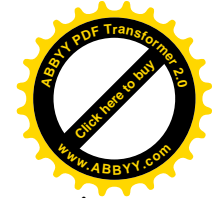
O`nim satiwdan aling`an taza tu`sim summasi 2015 jilda 2014 jilg`a salistirmali 8955,3 min` swmg`a ko`beygen halda 174180,8 min` swmdi qurag`an. Bunnan kelip shiqqan halda debitorliq qarizlarinin` aylanis koefitsienti 2015 jilda 2014 jilg`a salistirmali 9,2 koefitsientke kemeygen halda 1,15 ti qurag`an. Debitorliq qarizlarinin` aylanis da`wiri 2013 jilda o`tken jilg`a salistirmali 137.4ku`nge uzayg`an halda 248,9 ku`ndi qurag`an.

1.5-keste

«Jalaltdin Kalandarov» fermer xojalig`inin` debitorliq qarizlarinin` aylaniwshan`lig`i analizi

Ko`rsetkishler	Jillar		Parqi (+;-)
	2014 jil	2015 jil	
1	2	3	4
1. Ja`mi debitorliq qarizlari, min` sum	51218,6	120426,9	69208,3
2. O`nim (jumis, xizmet)ler satiwdan taza tu`sim, min` sum	165225,5	174180,8	8955,3
3. Ag`imdag`i aktivler, min` sum	56745,2	134297,7	77552,5
4. Mu`ddeti o`tken debitorliq qarizlari, min` sum	-	-	-
5. Debitorliq qarizlarinin` aylanis koefitsienti (2/1)	3,2	1,4	-1,8
6. Debitorliq qarizlarinin` aylanis da`wiri, ku`n esabinda (1x360/2)	111,5	248,9	137,4
7. Ag`imdag`i aktivler quraminda debitorliq qarizlari u`lesi, % (1/3x100)	90,2	89,6	-0,6

Debitorliq qarizlarinin` aylaniwshan`lig`i 2015 jilda 2014 jilg`a salistirmali pa`seygenin unamsiz bahalawimiz kerek. Fermer xojalig`i debitorliq qarizlarinin` aylaniwshan`lig`in jaqsilaw sharalarin ko`riwi kerek.

Debitorliq qarizlarinin` aylaniwshan`lig`in analiz qiliwda onin` qaysi faktorlar na`tiyjesinde o`zgergenligin aniqlawimiz za`ru`r.

To`mendegi kestedede fermer xojalig`inin` debitorliq qarizlari aylaniwshan`lig`ina ta`sir ko`rsetiwshi faktorlar analiz qiling`an. Debitorliq qarizlarinin` aylaniwshan`lig`ina eki faktor: o`nim satiwdan taza tu`sim ha`m debitorliq qarizlarinin` mug`dari ta`sir ko`rsetedi. Usi faktorlardin` ta`sirin analiz qiliwimiz ushin o`tken jilg`a ha`m esabat jilindag`i ko`rsetkishlerden paydalang`an halda sha`rtli esabat jili ushin debitorliq qarizlarinin` aylanis koefitsienti ha`m aylanis da`wiri ko`rsetkishin aniqlaymiz.

$$\text{Debitorliq qarizlardin` aylanis koefitsienti} = \frac{\text{Haqiyqatta satiwdan aling`an taza tu`sim}}{\text{O`tken jili usi da`wiri boyinsha debitorliq qarizlari}} = \frac{174180,8}{51218,6} = 3,4$$

$$\text{Debitorliq qarizlardin` aylanis da`wiri, ku`n esabi} = \frac{\text{O`tken jili usi da`wiri boyinsha debitorliq qarizlari x 360}}{\text{Haqiyqatta satiwdan aling`an taza tu`sim}} = \frac{51218,6 \times 360}{174180,8} = 105,8$$

1.6-keste

Debitorliq qarizlarinin` aylanis koefitsienti ha`m aylanis da`wiri o`zgeriwinin` faktorli analizi

Ko`rsetkishler	O`tken jil	Sha`rtli esabat jili	Esabat jili	O`zgerisi (+;-)	Sonin` ishinde	
					satiwdan aling`an taza tu`sim summasinin` o`zgerisi esabinan	Debitorliq qarizlari summasinin` o`zgerisi esabinan
1. Debitorliq qarizlarinin` aylanis koefitsienti	3,2	3,4	1,4	-1,8	0,2	-2
2. Debitorliq qarizlarinin` aylanis da`wiri, ku`n esabinda	111,5	105,8	248,9	73,7	-5,7	143,1

Satiwdan aling`an taza tu`sim summasinin` o`zgerisi na`tiyjesinde debitorliq qarizlarinin` aylanis koeffitsientine 0.2 koeffitsientke ko`beygen, debitorliq qarizlarinin` aylanis da`wiri 5,7 ku`nge kemeygen. Debitorliq qarizlari summasinin` o`zgerisi na`tiyjesinde debitorliq qarizlarinin` aylanis koeffitsienti 2 koeffitsientke kemeygen, debitorliq qarizlarinin` aylanis da`wiri 143 ku`nge uzayg`an. Demek, debitorliq qarizlarinin` aylaniwshan`lig`inin` pa`seyiwine debitorliq qarizlari summasinin` o`tken jilg`a salistirmali asqanlig`i u`lken ta`sir ko`rsetken. Fermer xojalig`i basshilari debitorliq qarizlari summasin kemeyttiriw ha`mde o`nim satiwdan taza tu`sim summasin asiriw sharalarin tabiwi lazim.

Kreditorliq qarizlarinin` aylaniwshan`lig`in analiz qiliw fermer xojalig`inda to`lew intizamina a`mel qiliniwi jag`dayina baha beriwde za`ru`r a`hmiyetke iye.

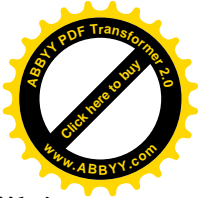
To`mendegi kestedede fermer xojalig`i kreditorliq qarizlari aylaniwshan`lig`i analiz qiling`an.

1.7- keste

«Jalalatdin Kalandarov» fermer xojalig`inda kreditorliq qarizlarinin` aylaniwshan`lig`i analizi

Ko`rsetkishler	Jillar		Parqi (+;-)
	2014 jil	2015 jil	
1	2	3	4
1. Ja`mi kreditorliq qarizlari, min` sum	7275,9	1356,1	-5919,8
2. Satilg`an o`nim (jumis, xizmet)lerdin` o`zine tu`ser bahasi, min` sum	125986,1	131263,6	5277,5
3. Ja`mi minnetlemeler, min` sum	7275,9	1356,1	-5919,8
4. Mu`ddeti o`tken kreditorliq qarizlari, min` sum	-	-	-
5. Kreditorliq qarizlarinin` aylanis koeffitsienti (2/1)	17,3	96,7	79,4
6. Kreditorliq qarizlarinin` aylanis da`wiri, ku`n esabinda (1 x 360/2)	20,7	3,4	-17,3

Fermer xojalig`inda kreditorliq qarizlari aylanis koeffitsienti 2014 jilda 17,3 ke ten` bolg`an. 2015 jilda 2014 jilg`a salistirmali 79,4 koeffitsientke ko`beygen halda 96,7 koeffitsientti qurag`an. Kreditorliq qarizlarinin` aylanis da`wiri 2014 jilda 20,7 ku`ndi qurag`an. 2015 jilda 2014 jilg`a salistirmali 17,3 ku`nge pa`seygen halda 3,4 ku`ndi qurag`an.

Fermer xojalig`ında kreditorliq qarizlarinin` aylaniwshan`lig`i o`tken jilg`a salistirmali pa`seygen. Usi jag`dayg`a baha beriwimiz ushin kreditorliq qarizlarinin` qaysi faktorlar ta`sirinde pa`seygenligin aniqlawimiz kerek.

Fermer xojalig`ında kreditorliq qarizlardin` aylanis da`wirine eki faktor: kreditorliq qarizlarinin` summasi ha`m satilg`an o`nimlerdin` o`zine tu`ser bahasi ta`sir ko`rsetedi. Usi faktorlardin` ta`sirin analiz qiliwimiz ushin eki faktordan paydalang`an halda sha`rtli esabat jili ko`rsetkishin qa`liptiremiz:

$$\begin{aligned} \text{Kreditorliq qarizlardin` aylanis koefitsienti} &= \frac{\text{Haqiyqatta satilg`an o`nimler o`zine tu`ser bahasi}}{\text{O`tken jili usi da`wiri boyinsha kreditorliq qarizlari}} = \frac{1312}{63,6} = 18,0 \\ \text{Kreditorliq qarizlardin` aylanis da`wiri, ku`n esabi} &= \frac{\text{O`tken jili usi da`wiri boyinsha kreditorliq qarizlari} \times 360}{\text{Haqiyqatta satilg`an o`nimler o`zine tu`ser bahasi}} = \frac{7275,9 \times 360}{131263,6} = 19,9 \end{aligned}$$

1.8 - keste

Kreditorliq qarizlarinin` aylanisina ta`sir etiwshi faktorlar analizi

Ko`rsetkishler	O`tken jil	Sha`rtli esabat jili	Esabat jili	O`zgerisi(+;-)	Sonin` ishinde	
					Satilg`an o`nimlerdin` o`zine tu`ser bahasinin` o`zgerisi esabinan	Kreditorliq qarizlari summasinin` o`zgerisi esabinan
1.Kreditorliq qarizlarinin` aylanis koefitsienti	17,3	18,04	96,7	79,4	0,74	78,66
2. Kreditorliq qarizlardin` aylanis da`wiri, ku`n esabinda	20,7	19,9	3,4	-17,3	-0,8	-16,5

Fermer xojalig`ında satilg`an o`nimlerdin` o`zine tu`ser bahasi o`zgerisi na`tiyjesinde kreditorliq qarizlarinin` aylanisi 0,74 koefitsientke asqan, kreditorliq qarizlarinin` aylanis da`wiri 0,8 ku`nge qisqarg`an. Kreditorliq

qarizlari summasinin` o`zgerisi na`tiyjesinde kreditorliq qarizlarinin` aylanis koefitsienti 78,66 koefitsientke ko`beygen, kreditorliq qarizlarinin` aylanis da`wiri 16,5 ku`nge qisqarg`an. Demek, fermer xojalig`inda kreditorliq qarizlari aylaniwshan`lig`inin` pa`seyiwinde kreditorliq qarizlarinin` 2015 jilda 2014 jilg`a salistirmali 5919,8 min` swmg`a kemeygenligi sebep bolg`an. Fermer xojalig`i basshilari xojaliqta to`lew intizamina a`mel qiliwdi ku`sheyittiriwleri ha`m kreditorliq qarizlarinelede kemeyttiriw sharalarin ko`riwleri kerek.

Usi kestedede «Jalalatdin Kalandarov» fermer xojalig`inin` finansliq na`tiyjeleri qurami, du`zilisi ha`m dinamikaliq o`zgerisleri analiz qiling`an. Fermer xojalig`inin` o`nim satiwdan aling`an taza tu`simi 2014 jilda 165225,5 min` swmdi qurag`an. 2015 jil 2014 jilg`a salistirmali 8955,3 min` swmg`a ko`beygen halda 174180,8 min` swmdi qurag`an.

1.9 - keste

**«Jalalatdin Kalandarov» fermer xojalig`inin` finansliq na`tiyjeleri qurami,
du`zilisi ha`m dinamikaliq o`zgerisleri analizi**

(min` swmda)

Ko`rsetkishler	Jillar		O`zgerisi (+, -)
	2014	2015	
1	2	3	4
1.O`nim (jumis, xizmet)ler satiwdan aling`an taza tu`sim	165225,5	174180,8	8955,3
2.Satilg`an o`nim (jumis, xizmet)lerdin` o`zine tu`ser bahasi	125986,1	131263,6	5277,5
3. O`nim satiwdan jalpi payda	39239,4	42917,2	3677,8
4. Da`wir qa`rejetleri	-	-	-
5.Tiykarg`i xizmettin` basqa da`ramatlari	-	-	-
6. Tiykarg`i xizmettin` jalpi finansliq na`tiyjesi (ziyani)	-39239,4	42917,2	3677,8
7. Finansliq xizmettin` da`ramatlari	-	-	-
8. Finansliq xizmet qa`rejetleri	-	-	-
6.Uliwma xojaliq xizmetinin` jalpi finansliq na`tiyjesi	-39239,4	42917,2	3677,8
7. Ayriqsha jag`dayda payda ha`m ziyalar	-	-	-
8. Da`ramat salig`in to`legenge shekem payda (ziyan)	-39239,4	42917,2	3677,8
9.Da`ramat(payda)tan saliq ha`m basqa saliqqlar			
0. Esabat da`wirindegi taza payda	-39239,4	42917,2	3677,8

Satilg`an o`nimlerdin` o`zine tu`ser bahasi 2014 jilda 125986,1 min` swmdi qurag`an. 2015 jilda 2014 jilg`a salistirmali 5277,5 min` swmg`a asqan ha`m

131263,6 min` swmdi qurag`an. O`nim satiw dan jalpi payda 2015 jilda 2014 jilg`a salistirmali 3677,8 min` swmg`a ko`beygen halda 42917,2 min` swmdi qurag`an. Bulardin` na`tiyjesinde tiykarg`i xizmettin` jalpi finansliq na`tiyjesi 2015 jilda 2014 jilg`a salistirmali 3677,8 min` swmg`a ko`beygen halda 42917,2 min` swmdi qurag`an. Bunin` na`tiyjesinde fermer xojalig`inin` taza paydasi 2014 jilda - 39239,4 min` swmdi qurag`an. 2015 jilda 2014 jilg`a salistirmali 3677,8 min` swmg`a ko`beygen halda 42917,2 min` swmdi qurag`an.

Ka`rxananin` finansliq na`tiyjeleri tikkeley onin` rentabellik ko`rsetkishlerine ta`sir ko`rsetedi. To`mendegi kestedede fermer xojalig`inin` rentabellik ko`rsetkishleri, olardin` tu`rleri ha`m og`an ta`sir etiwshi faktorlar analiz qiling`an.

1.10-keste

Rentabellik ko`rsetkishleri, olardin` tu`rleri ha`m ta`sir etiwshi faktorlar analizi

№	Ko`rsetkishler	O`tken jili	Esabat jili	Parqi (+,-)
1	O`nim (jumis, xizmet)ler satiw dan aling`an taza tu`sim, min` sum	165225,5	174180,8	8955,3
2	Satilg`an o`nim (jumis, xizmet)lerdin` o`ndirislik o`zine tu`ser bahasi, min` sum	125986,1	131263,6	5277,5
3	O`nim (jumis, xizmet)ler satiw dan aling`an jalpi payda, min` sum	39239,4	42917,2	3677,8
4	Taza payda, min` sum	-39239,4	42917,2	3677,8
5	Tiykarg`i qurallardin` ortasha jilliq quni (qalidiq qunda), min` sum	55311,7	50333,6	-4978,1
6	Oborot qarjilarinin` ortasha jilliq quni, min` sum	56745,7	134297,7	77552,5
7	Ka`rxananin` ja`mi mu`lki, min` sum	112057,4	184631,4	7257,4
8	O`zinin` qarjilari deregi, min` sum	104781,4	183275,3	78493,9
9	Qariz qarjilari, min` sum	-	-	-
10	O`nim satiw rentabelligi,% (3-qatar/1-qatar)	23,7	24,6	0,9
11	Tiykarg`i qurallar rentabelligi, % (4-qatar/5-qatar)	-70,9	85,2	156,1
12	Aylanba qarjilari rentabelligi % (4-qatar/6-qatar)	69,1	31,9	-37,2
13	Satilg`an o`nim (jumis, xizmet)lerdin` o`zine tu`ser bahasi rentabelligi, % (4-qatar/2-qatar)	-31,1	32,6	63,7
14	O`z qarjilari rentabelligi, % (4-qatar/8-qatar)	-37,4	23,4	60,8
15	Mal-mu`lk rentabelligi, % (4-qatar/7-qatar)	-35,0	23,2	58,2
16	Qariz qarjilari rentabelligi,% (4-qatar/9-qatar)	-	-	-
17	Uliwma rentabellik,% (4-qatar/(5-qatar+6-qatar))	-35,0	23,2	58,2

1.10-keste mag`liwmatlarinan ko`rinip turipti, fermer xojalig`inda o`nim satiwdan aling`an taza tu`sim summasi 2015 jilda 2014 jilg`a salistirmali 3677,8 min` swmg`a ko`beygen halda 42917,2 min` swmdi qurag`an. Satilg`an o`nimlerdin` o`ndirislik o`zine tu`ser bahasi 2015 jilda 2014 jilg`a salistirmali 5277,5 min` swmg`a ko`beygen halda 131263,6 min` swmdi qurag`an. Bunin` na`tiyjesinde 2015 jilda fermer xojalig`inin` taza paydasi da 2014 jilg`a salistirmali 3677,8 min` swmg`a ko`beygen ha`mde 42917,2 min` swmdi qurag`an. Rentabellik ko`rsetkishlerin esaplawda paydalanatug`in aktivler ha`m qarjilar derekleri 2015 jilda 2014 jilg`a salistirmali o`siw ju`z bergen. Bulardin` na`tiyjesinde 2015 jilda ko`pshilik rentabellik ko`rsetkishleri 2014 jilg`a salistirmali joqarilag`an. Misal ushin, tiykarg`i qurallar rentabelligi 2015 jilda 156,1 %ke, satilg`an o`nimlerdin` o`zine tu`ser bahasi rentabelligi 63,7 %ke, mal-mu`lk rentabelligi 58,2 %ke ko`beygen.

11-keste

Jalalatdin Kalandarov» fermer xojalig`inin` tovar-materialliq rezervlerin qaplawg`a tiyisli derekler menen ta`miyinlengenlik analizi

Ko`rsetkishler	2014-jil	2015-jil	Ayirmash iliq (+, -)
1. O`z qarjilarinin` derekleri	104781,5	183275,2	78493,7
2. Uzaq mu`ddetli aktivler	55311,7	50333,6	-4978,1
3. Tovar-materialliq rezervlerdi qaplawg`a tiyisli o`z qarjilarinin` derekleri (1-2)	49469,8	132941,6	83471,8
4. Uzaq mu`ddetli kredit ha`m qariz	-	-	-
5. Tovar-materialliq rezervlerdi qaplawg`a tiyisli o`zlik ha`m uzaq mu`ddetli qariz derekleri (3+4)	49469,8	132941,6	83471,8
6. Qisqa mu`ddetli kredit ha`m qarizlar	7275,9	1356,1	-5919,8
7. Tovar-materialliq rezervlerdi qaplawg`a tiyisli ja`mi derekler (5+6)	56745,7	134297,7	7755,2
8 Tovar-materialliq rezervlerdi ja`mi	-	-	-
9. Tovar-materialliq rezervlerdi qaplawg`a o`z dereklerinin` jeterliligi (+) yamasa jetispewshiligi (-)	49469,8	132941,6	83471,8
10. Tovar-materialliq rezervlerdi qaplawg`a o`z ha`m uzaq mu`ddetli qariz dereklerinin` jeterliligi (+) yamasa jetispewshiligi (-)5-8)	49469,8	132941,6	83471,8
11. Tovar-materialliq rezervlerdi qaplawg`a ja`mi dereklerinin` jeterliligi (+) yamasa jetispewshiligi (-)(7-8)	56745,7	134297,7	7755,2

Rentabellik ko`rsetkishleri analizi soni ko`rsetpekte, fermer xojalig`i satilg`an o`nimlerdin` o`zine tu`ser bahasin kemeytiriw ha`m o`nim satiwdan aling`an tu`sim summasin asiriw sharalarin ko`riwi kerek. Keri jag`dayda fermer xojalig`i jaqin arada finansliq qiyinshiliqlarg`a dus keledi.

Joqaridag`i keste mag`liwmatlarinan ko`rinedi, biz analiz qilip atirg`an «Jalalatdin Kalandarov» fermer xojalig`inda tovar-materialliq rezervlerdi qaplawg`a tiyisli derekler menen ta`miyinlengnelik jag`dayin analiz qilg`animizda to`mendegi na`tiyjelerge erisildi: bul analiz qilinip atirg`an «Jalalatdin Kalandarov» fermer xojalig`inda 2015 jilda 2014 jilg`a qarag`anda 78493,7 min` swmg`a o`zinin` qarjilari derekleri ko`beygen. Xojaliqta 2015 jilda tovar-materialliq rezerv rezervlerin qaplawg`a tiyisli o`zlik dereklerinin` ko`lemi 83471,8 min` swmg`a artqanin ko`riwimiz mu`mkin. O`zinin` qarjilarinin` ko`beyiwin unamli jag`day sipatinda bahalamaq lazim. Xojaliqta ag`imdag`i jil basinda ha`m aqirinda uzaq muddetli minetlemeler bolmag`an. Qisqa mu`ddetli minnetlemeler 2015 jili 2014 jilg`a qarag`anda 5919,8 min` swmg`a pa`seygen. «Jalalatdin Kalandarov» fermer xojalig`inda tovar-materialliq rezervlerin qaplawg`a o`z qarjilari 132941,6 min` swmga jeterli bolg`an. Bunday na`tiyjelerdi ha`zirgi bazar ekonomikasi sharayatinda jaqsi dep esaplanadi.

1.2. Byudjet ha`m byudjetten tisqari sho`lkemler menen esap-kitaplardin` ma`nisi ha`m huqiqiy-normativlik ta`rtipke saliniwi

Awil xojaliq ka`rxanalarinda byudjet ha`m byudjetten tisqari sho`lkemler menen esap-kitaplar degende to`mendegi esap-kitaplar tu`siniledi:

- byudjet penen esap-kitaplar: uliwma ma`mleketlik saliq-lari boyinsha esap-kitaplar; jergilikli saliq-lar ha`m jiyimlar boyinsha esap-kitaplar;
- byudjetten tisqari sho`lkemler menen to`lemler boyinsha esap-kitaplar.

Byudjet ha`m byudjetten tisqari sho`lkemler menen esap-kitaplar esabi ha`m auditin ta`rtipke saliw ushin nizamlar, Prezident pa`rmanlari, Ministrler Komitetinin` qararalari qabil qiling`an, Finans ministrligi ha`m basqa wa`killikli

ministrliklerdin` nizam ha`m ko`rsetpeleri islep shigilg`an. Bular qatarina to`mendegilardi kiritiw mu`mkin: O`zbekistan Respublikasi Miynet Kodeksi, O`zbekistan Respublikasi Saliq Kodeksi, O`zbekistan Respublikasi "Buxgalteriya esabi tuwrisinda"gi nizami, O`zbekistan Respublikasi "Auditorliq xizmeti tuwrisinda"gi nizami (jan`a baspasi), O`zbekistan Respublikasi "Ka`rxanalar tuwrisinda"gi nizami, O`zbekistan Respublikasi "Isbilermenlik tuwrisinda"gi nizami, O`zbekistan Respublikasi Prezidentinin` Pa`rmani «Auditorliq xizmetin jetilistiriw ha`m auditorliq tekseriwlerinin` a`hmiyetin asiriw tuwrisinda", O`zbekistan Respublikasi Ministrler Komitetinin` qarari, "O`nim (jumislar, xizmetlerdi islep shig`ariw ha`m satiw qa`rejetlerinin` qurami ha`mde finansliq na`tiyjelerdi qa`liplestiriw ta`rtibi tuwrisinda Nizam", Buxgalteriya esabinin` milliy standartlari (№0-№22), O`zbekistan Respublikasi 21-sanli Buxgalteriya esabi milliy standarti (BEMS) "Xojaliq ju`ritiwshi sub`ektler finansliq-xojaliq xizmetinin` buxgalteriya esabi schyotlar rejesi ha`m oni qollaw boyinsha ko`rsetpe", O`zbekistan Respublikasi Auditorliq xizmetinin` Milliy standartlari (AXMS) ha`m basqa hu`jjetler usilar qatarinan esaplanadi.

Byudjet ha`m byudjetten tisqari sho`lkemler menen esap-kitaplar temasi bir qatar oqiwliqlar, oqiw qollanbalari, monografiyalar, metodikaliq qolanbalar, jurnallardag`i maqalalar ha`mde toplamlardag`i bayanatlar tezislerinde jaritilg`an.

Ma`mleket byudjeti ag`imdag`i jil ushin ma`mlekettin` tiykarg`i finansliq reje esaplanadi. Ol ma`mlekettin` oraylastirilg`an pul qarjilari fondin sho`lkemlestiriw ha`m sariplaw protsessinde ju`zege keletug`in ekonomikaliq qatnasiqlardi bildiredi. Ma`mleket byudjetinin` qarjilari tu`rli mu`lk tu`rine tiyisli bolg`an ka`rxanalardin` qarjilari ha`mde ayrim xaliqtin` da`ramatlari esabina quraladi. Bul qarjilar xaliq xojalig`in qarji menen ta`miyinlew, sotsialliq-ma`deniy ilajlar, ma`mleket qarizlarin qaytariw, ma`mlekettin` materialliq ha`m finansliq rezervlerin sho`lkemlestiriw ushin bag`darlanadi.

Bazar qatnashlari sharayatida da byudjet o`zining za`ru`rli a`hmiyetin saqlap qaladi. Lekin onin` sotsialliq qatnash tarawlarina ta`sir ko`rsetiw metodlari o`zgeredi.

Ma`mleket byudjetinin` da`ramatlar ha`m qa`rejetler bo`limi bolip, da`ramatlar bo`limi fizikaliq ha`m yuridikaliq ta`repler ta`repien to`lenetug`in saliqlar esabinan qa`liplestiriledi. Qa`rejetler bo`liminen ma`mleket basqariwi, ishki ta`rtibin saqlaw, qorg`aniw, bilimlendiriw, medetsina, joqari ha`m orta arnawli ta`lim ushin ha`m basqa qa`rejetler qilinadi. Saliqlar - bul fizikaliq ha`m yuridikaliq ta`repler da`ramatlari ha`mde mu`lklerden ma`lim (nizamda belgilengen) bir bo`limin ma`mlekettin` finansliq imka`niyatini ta`miyinlew maqsetinde ma`jbu`riy, qaytarmasliq, ma`mleket ma`jbu`rlewdi qollaw tiykarinda byudjetke o`tkiziwdin` birden-bir nizamliliq usuli esaplanadi.

Saliqlar milliy da`ramatti ma`mleket qaramag`ina aliwdin` en` za`ru`r quralina aylang`ani sebepli, olar makroekonomikani ta`rtipke saliwda barg`an sayin a`hmiyetli rol oynamaqta, jalpi milliy o`nim uliwma ko`lemde saliq tu`simleri potentsialinin` ko`beyiwi bunin` ko`rsetkishi esaplanadi.

Saliqlar jan`a sapag`i iye bolip, ekonomikaliq aktivlikni ta`rtipke saliw, ta`krar o`ndiris protsessine ta`sir ko`rsetiw qurallaridan biri rolinde shig`adi. Usi ta`sir tiykarinda ko`p ta`repli boladi. Paydag`a salinatug`in saliqlardan paydalanip, ma`mleket kapitalin jamg`ariw protsesslerine tiykarinda sezilerli ta`sir ko`rsetedi.

Saliqlardin` klassifikatsiyalaw - saliqlardin` turaqli xarakterli belgileri, yag`niy olardi o`ndiriw usillari, qollanilatug`in stavkalar tu`ri, saliq jen`illiklari ha`m basqalar boyinsha guruhlashdir.

Saliqlardin` tu`rleri boyinsha klassifikatsiyalawg`a bir neshe belgiler tiykar qilib aling`an. Xaliq-araliq a`meliyatta eki tiykarig`i klassifikatsiya toparlari qabil qiling`an-tuwri ha`m janapay saliqlar. Usi toparlar saliq saliw ob`ektine ha`m to`lewshi menen ma`mleket ortasindag`i o`z-ara qatnashlarga baylanisli boladi.

Tuwri salıqlar tikkeley da`ramat ha`m zat-mu`lkke belgilenedi (salıqqa tartıwdın` tuwri formasi), yag`niy tuwri salıqlardıń uzıl-kesil to`lewshisi da`ramat alıwshi (zat-mu`lkke iyelik qiliwshi ha`m basqalar) xojalıq sub`ekti esaplanadi.

Salıq to`lewshinin` da`ramati (is haqi, payda, protsentler ha`m basqalar) ha`m mal-mu`lki (jerler, u`yler, bahali qag`azlar ha`m basqalar) quni tikkeley salıqlar ob`ekti esaplanadi.

Janapay salıqlar - baha yamasa ta`rifke u`steme ko`rinishinde belgilenetug`in, tovar ha`m xızmetlerden alinatug`in salıqlar. Janapay salıqlarg`a tovardi satıw bahasında to`lenetug`in yamasa ta`rifke kiritilgen tovar ha`m xızmetlerge salinatug`in salıqlar kiredi, yag`niy janapay salıqlardıń aqırg`i to`lewshisi bolıp, tovar tutiniwshisi maydang`a shig`adi, onin` moynına salıq bahada ko`zde tutilg`an u`stemeler arqalı ju`klenedi. Usi halda ka`rxanalar o`zleri islep shig`arg`an tovarlar ha`m xızmetlerdi satıp, salıq summaları esapqa aling`an pul summaların aladi, keyninen aling`an barlıq salıq summaların tiyisli ta`rtipte byudjetke o`tkizide.

Salıqlar ma`jbu`riy to`lew bolıp, nizam tiykarında o`ndiriledi. Demek, salıqlarda, finansta bolg`ani siyaqli turaqli qaytarılıp turatug`in finanslıq waqiyalar, anig`irag`i pul qatnasiqlari boladi. A`ne usi pul qatnasiqlarinin` mazmunin ashıw arqalı salıqlar ma`nisi ashiladi.

Uliwma ma`mleketlik ha`m jergilikli byudjetlerge to`lenetug`in salıqlardıń tiykarg`i bo`limi yuridikaliq ta`repler moynına tuwri keledi. Sonin` menen birgelikte Ma`mleketlik maqsetli jamg`armalarına to`lenetug`in ma`jbu`riy to`lemlerdin` de u`lken bo`limin yuridikaliq ta`repler to`leydi. Yuridikaliq ta`repler ta`repinen salıqlar ha`m ma`jbu`riy to`lemlerdin` o`z waqtında ha`m tuwri to`leniwi, aldin-ala, olarda salıq esabınin` qay da`rejede ju`ritiliwine baylanisli. Salıq esabin tuwri sho`lkemlestiriw ha`m ju`ritiwde esaptin` tiykarg`i waziypalari belgilep alinadi. Salıq esabınin` tiykarg`i waziypalari to`mendegiler esaplanadi:

- yuridikaliq ta`repler ta`repinen saliqlar ha`mde ma`jbu`riy to`lemlerdi o`z waqtinda ha`m tuwri esaplaw;

- esaplang`an saliq ha`m ma`jbu`riy to`lemlerdi ma`mleket byudjeti ha`mde ma`mleketin` maqsetli jamg`armalarina o`z waqtinda to`leniwin ta`miyinlew;

- saliqlar ha`m ma`jbu`riy to`lemler boyinsha belgilengen jen`illiklerden ken` paydalaniw.

Bizge belgili, O`zbekistan Respublikasinin` ka`rxanalar, birlespeler ha`m sho`lkemlerden alinatug`in saliqlar 2009 jil 1 yanvardan a`melge kiritilgen Saliq kodeksine tiykarlanadi.

Usi Kodekste saliqlardan go`zlengen maqset ma`mleket sotsialliq kepilliklerdin` finansliq bazasin ta`miyinlew, yuridikaliq ta`replerdin` isbilermenlik xizmetin ta`rtipke saliw, ta`biy bayliqlardan tejep-tergep paydalaniwdi ha`m a`tirap-ortaliqti qorg`awdi xoshemetlew, dep belgilengen.

Salix Kodeksinde O`zbekistan Respublikasi aymag`inda a`mel qiliwshi saliqlar, saliq to`lewshiler, saliq saliw ob`ektlari, saliq to`lew ta`rtibi, saliq saliw ju`zesinen beriletug`in jen`illikler, nizamdi buzg`anliq ushin juwapkerlik ha`mde saliqlar to`lew qatnasig`i menen kelip shig`atug`in konfliktlerdi sheshiwdin` uliwma ta`rtibi belgilengen.

Salix Kodeksine tiykarlanip O`zbekistan Respublikasindag`i barliq saliqlar uliwma ma`mleketlik ha`m jergilikli salixlarga`a bo`linedi.

Uliwma ma`mleketlik salixlarina to`mendegiler kiredi:

- 1) yuridikaliq ta`replerden alinatug`in da`ramat (payda) salig`i;
- 2) fizikaliq ta`replerden alinatug`in da`ramat salig`i;
- 3) qosilg`an qun salig`i;
- 4) aktsiz salig`i;
- 5) jer asti bayliqlardan paydalang`anliq ushin saliq;
- 6) suw resurslarinan paydalang`anliq ushin saliq;

Jergilikli salixlar ha`m jiyimlarg`a to`mendegiler kiredi;

- 1) birden-bir jer salig`i

- 2) mal-mu`lk salig`i;
- 3) jer salig`i ha`m basqalar.

O`zbekistan Respublikasi ma`mleket byudjeti da`ramatlarinin` tiykarg`i bo`limi ka`rxanalar, birlespeler ha`m sho`lkemlerden alinatug`in saliqlar esabinan quraladi.

Ka`rxanalar saliqlardan tisqari jiyimlardi da to`leydi. Jiyimlar saliqlardan pariqlanib, ma`lim sotsialliq xizmetler ko`rsetilgeni ushin, yag`niy haqi esesinde a`melge asirilaturug`in to`lemler sanaladi. Yuridikaliq ta`replerden alinatug`in jiyimlardin` tu`rleri mug`dari, aliniw ta`rtipleri nizamlardi belgilep qoyiladi.

Respublikamizda bar bolg`an saliq sistemasi buxgalteriya sistemasina toliq-tegis say kelmeydi. Sol sebepten de saliqqa tartilatug`in bazani aniqlawg`a mu`ta`jlik tuwiladi.

«Qa`rejetler qurami tuwrısında»g`i Nizam buxgalteriya esabi ha`m saliqqa tartiwda qa`rejetlerdi esapqa aliwda payda bolaturug`in pariqlardi ajiratiw maqsetinde islep shig`ilg`an. Xojaliq ju`ritiwshi sub`ektlerdin` ba`sekege turaqlilig`in aniqlaw maqsetinde olar xizmetinin` qa`rejetlerin esaplap shig`iw ha`m finansliq na`tiyjelerdi aniqlaw buxgalteriya esabinin` tiykarg`i maqseti esaplanadi. Salıq salınaturug`in da`ramat xojaliq ju`ritiwshi sub`ektler qa`rejetlerinin` ayrim statyaların salıq haqqında g`i nizamlarg`a muwapiq salıq salınaturug`in bazag`a kiritiw joli menen aniqlanadi.

1.3. Xojaliq ju`rgiziwshi sub`ektlerde finans xojaliq xizmetlerinin` buxgalteriya esabi

O`zbekstanda bazar qatnasiqlarina tiykarlang`an jan`a ekonomikalıq sistema menshikliktin` ko`p tu`rligi jetilistirilgen basqariw tu`rleri, xojaliq ju`rgiziwshi sub`ektler g`a`resizliginin` ken`eyiwi bahali qag`azlar bazarinin` payda bolıwi shet el kapitalinin` ken`nen tartiliwi xojaliq ju`rgiziwshi sub`ektlerdin` o`z-ara esaplasıwlarında valyuta qarjılardan paydalaniliwi xojaliqti ju`rgiziw usıllarının` xalıq-aralıq standartlarga sa`ykeslesıwi arqalı qa`liplepekke ha`m rawajlanbaqta.

Bazar ekonomikasina basqishpa-basqish o`tiw ha`m bazar qatnasiqlarin ja`ne de rawajlandiriw buxgalteriya esabina tikkeley baylanisli. O`ytkeni buxgalteriya esabi bazar mexaniziminin` quramaliliq bo`legi sipatinda bolip atirg`an barliq xojaliq protsesslerin ra`smiylestiredi, uliwmalastiriladi, basqaradi ha`m qadag`alawin ta`miynleydi. Usig`an baylanisli ma`mleketimizde buxgalteriya esabin rawajlandiriw, onin` usil ha`m tu`rlerin xaliq-araliq talaplar da`rejesine ko`teriw boyinsha a`hmiyetli ila`jlar a`melge asirilmaqta. Bu`gingi ku`nde O`zbekistanda esapti bazar ekonomikasi talaplari tiykarinda sho`lkemlestiriw ha`m rawajlandiriwdin` huqiqiy tiykarlari jaratilg`an. Atap aytqanda FMD ma`mleketleri ishinde birinshiler qatarinda O`zbekistan Respublikasinin` «Buxgalteriya esabi tuwrisinda»g`i nizam qabil etildi, esapti ju`rgiziw din` milliy standartlari islep shig`ildi, xaliq-araliq a`meliyatqa say keletug`in «Schetlar rejesi» tastiyoqlandi ha`m engizildi.

Bazar qatnasiqlarinin` rawajlaniwi buxgalteriya esabinin` aldina jan`asha talaplardi qoymaqta. O`ytkeni bazar ekonomikasinin` teren`lesiw sebebi xojaliq ju`rgiziwshi sub`ektlar xizmetlerinde aldin ala belgilenbegen, ko`zge tutilmaqta ha`m bolmaytug`in qa`wip qa`terlerdin` kelip shig`iw itimalliq lari joqari boladi. Bir ta`repten xojaliq ju`rgiziwshi sub`ektlar g`a`rezsizliginin` ken`eyiw, ekinshi ta`repten, isbilermenlikti rawajlandiriw waziypalari, olardi ta`wekelshilik tiykarinda is ju`rgiziwge iytermeleydi. Bular o`z na`wbetinde buxgalteriya esabin turaqli ra`wishte jetilistiriw di keltirip shig`aradi.

Buxgalteriya esabin jetilistiriw esaptin` usili ha`m tu`rlerin bazar qatnasiqlarina sa`ykeslestiriw ha`m usi jol menen bazar xojaliq mexanizimin jetilistiriliwine imkaniyatlardi jaratiw demek. Tu`rli menshiklikke tiykarlang`an karxanalar finans-xojaliq xizmetinin` isenimin ta`miynlew ha`m qadag`alawda buxgalteriya esabinin` buxgalter qadag`alawshilari ha`m bank xizmetkerlerinin` abiraylari ha`m minnetlemeleri ja`ne de asip barmaqta. Izertlewlerdin` na`tiyjeleri aniqlap bergenindey qay jerde joqari na`tiyjelerg e risiledi. Bunnin` kerisi, esap tuwri sho`lkemlestirilmegen karxanalarda jaman jag`daylar ko`rsetkishlerdi

burmalaw qosiw «qosip jaziw», mu`lklerdi talam-taraj etiw jag`daylari tez-tez ushirap turadi. Buxgalteriya esabi basqa ekonomikalik kategoriyalar («baha» o`zine tu`ser «baha», «daramat», «payda», «rentabellik», «saliq», ha`m basqalar) menen tig`iz baylanisli. Esaptin` aniq mag`liwmatsiz, usilisiz o`ninin` o`zine to`ser bahasin, karxana paydasin, ma`mleket ishki o`nimi ha`m milliy da`ramatti duris esaplap bolmaydi.

Buxgalteriya esabi maqseti ha`m waziypalari ta`repenen basqariw funktsiyasi, mag`liwmatlar derekleri uqsag`an tu`siniklerden ken`irek. Ol ekonomikadag`i barliq da`ramatlar ha`m qa`rejetlerdi o`zinin` usillari (kalkuliyatsiya invektorizatsiya, bahalaw, toparlaw, schetlar ha`m eki jaqlama jaziw ha`m basqalar) arqali qadag`alaydi. Bazar qatnasiqlarinin` rawajlanip bariwi sebepli buxgalteriya esabi da ko`birek xojaliq mexanizminin` a`hmiyetli quramliq bo`legine aylanip bara beredi. O`ytkeni buxgalteriya esabinda sa`wlelendirilgen isenimli ko`rsetkishlerge tiykarlanip basqariw qararlari qabil etiledi, qariydarlar menen o`z waqtinda esaplasiw a`melge asiradi, byudjetke saliqlar to`lenedi, ka`rxana xizmetkerleri mu`ddetinde materialliq xoshametlestiriwshi turiladi. Bazar sharayatinda esabinin` orni ha`m a`hmiyetli ekonomikalik nizamlar arqali belgilenedi.

Bazar xojaliq mexanizminin` jetilisiwi onin` barliq esaplari, sonnan buxgalteriya esabi arqali a`melge asiriladi. Bazar ekonomikasi talaplarinan arqada qalsa, xojaliq mexanizminin` basqa richaglari (keleshekti belgilew sho`lkemlestiriw, basqariw, xoshemetlestiriw) go`zlengen na`tijjelerdi bermeydi. Sonin` ushin usi richaglar o`z-ara bir-biri menen baylanisqan halda jetilistirilip bariliwi sha`rt.

Buxgalteriya esabi:

Birinshiden-ekonomikalik kategoriya ha`m bazar xojaliq mexanizminin` quramliq bo`legi (elementi) esaplanadi.

Ekinshiden-xojaliq protsesslerin u`zliksiz, turaqli jalpilamay baqlaw, bahalaw, ra`smiylestiriw ha`m qadag`alaw;

U`shinshiden- xojaliq ju`rgiziwshi sub`ektlar xizmetinde ku`n nizamina a`mel etiwdi sa`wlelendiriwshi usillar jiyindisi esaplanadi. Buxgalteriya esabin jetilistiriwdin` a`hmiyetli bag`darlarinan biri. Esap usili ha`m sho`lkemlestiriwdi bazar talaplari da`rejesine ko`teriw. Bu`gingi ku`nde O`zbekistanda buxgalteriya esabinin` 21 milliy standartlari islep shig`ilg`an. Bul standartlar tiykarinan esap siyasati, buxgalteriya esabinin` schetlar sistemasi, aktivler, qarjilar, minnetlemeler, qa`rejetler, da`ramatlar keyingi finansliq na`tiyjelerdin` esabi ha`m otchetlardi du`ziw ja`nede tapsiriw ma`selelerin o`z ishine aladi. Esaptin` milliy standartlari xojaliq ju`rgiziwshi sub`ektlardin` xizmetinde basqishpa-basqish engizilip barilmaqta. Respublikamizdag`i barliq karxanalar 2002 jil 1-yanvardan «Xojaliq ju`rgiziwshi sub`ektlar finans-xojaliq xizmetinin` buxgalteriya esabi schetlari rejesi ha`m oni qollaniw boyinsha ko`rsetpe»ge tiykarlanip jan`a schetlar sistemasina o`tni. Buxgalteriya esabi karxanalar xizmetin tek g`ana qadag`alawdin` usili bolip qalmastan, ekonomikaliq qatnasiqlardi isbilermenlikti rawajlandiriwdin` qurali da esaplanadi. Sonin` ushin bazar ekonomikasina say ha`m ta`n «esap siyasat»in islep shig`iliwi lazim. Usi «siyasat»ta pul iyelerinin`, ha`m mulklerden paydalaniwshilardin` ja`nede ma`mleket ma`plerin o`zine ja`mlestirilgen boliwi kerek. Ekonomikaliq reformalar sharayatinda «esap siyasatin» islep shig`iw aytarliqtay quramali bolip, ol bar bolg`an nizam hujjetlerin, hu`kimet qararlarin teren` u`yreniwdi talap etedi. A`dettegidey emes ha`m tez o`zgeriwshen`likke tiykarlang`an ekonomikaliq sistema sharayatinda nizamlar ha`m basqa normativ hu`jjetler turaqli ra`wishte qabil etilip barilmaqta. Mu`mkinshiliktin` ko`p tu`rliligine tiykarlang`an karxanalardin` «esap siyasati» bar resurslardan na`tiyjeli paydalaniw, xojaliq xizmetleri ko`rsetkishleri tuwrisinda isenimli mag`liwmatlardi ja`mlestiriw ha`m paydalaniwshilarg`a o`z waqtinda usinis etiwge qaratilg`an boliwi kerek. Usi waziypalardi toliq a`melge asiriw ushin ha`r bir xojaliq ju`rgiziwshi sub`ekt o`z sha`rt-sharayatlarinan kelip shiqqan halda, «esap siyasat» na iye boliwi kerek. Ayrim jag`daylarda xizmetlerdi ju`rgizip atirg`an xojaliq sub`ekti ushin esap siyasatin islep shig`iwda usi

sub`ektin` maqseti ha`m aldinda turg`an waziypalarg`a itibar beriliwi kerek. Misal ushin, qospa karxananin` tiykarg`i maqseti ha`m waziypasi shet el investitsiyalarinan na`tiyjeli paydalanip, ishki bazardi kerekli o`nimler (qizmetler) menen ta`miynlewden ibarat. Kishi ha`m orta biznes sub`ektlerinin` xizmetleri bolsa xaliqti qosimsha jumis orinlari menen mu`mkin bolg`aninsha ken`irek ta`miynlew, bir materiyalliq finans resurslarinan na`tiyjeli paydalanip, isbilermenlikti ja`nede rawajlandiriwg`a qaratilg`an. Usi karxanalardin` «esap siyasat» alg`a qoyilg`an maqsetler ha`m waziypalar qabil etilgen nizam-qag`iydalar tiykarinda a`melge asiriwg`a qaratilg`an boliwi kerek. Eski siyasattin` islep shig`iwda bazar ekonomikasina o`tiw printsipleri milliy ha`m xaliq-araliq esap standartlari tiykar etip alinadi. Ekonomikaliq qatnasiqlardin` rawajlanip bariw sebepli «esap siyasatin» islep shig`iw ha`m oni a`melge asiriw da jetilisip baradi. Buxgalteriya esabi na`tiyjeligi islep shig`arilg`an ha`m engizilgen esap standartlarina tikkeley baylanisli.

Xaliqtin` esap ju`rgiziw standartlarin bizde birden engizip bolmaydi sonin` ushin buxgalteriya esabinin` milliy standartlarin islep shig`iwda ma`mleketimizdegi menshiklik formalari, ishki sha`rt-sharayatlarin toliq inabatqa alip, jumis ju`rgiziw kerek. Buxgalteriya esabin jetilistiriwdin` a`hmiyetli jollarin ja`ne bir esap usillari buxgalteriya esabinin` jan`a ob`ektlerine tiykarlanip sho`lkemlestiriw esaplanadi. Bazar ekonomikasi sebepli karxanalarda valyuta operatsiyalari, materiyalliq emes aktivler, bahali qag`azlar, saliqlar, lizing operatsiyalari, eksport, shet el xizmet saparlari menen baylanisli operatsiyalardin` sani ko`beyip barmaqta. Buxgalteriya esabinin` usillari usi aperatsiyalardin` isenimligi tiykarlang`an boliwi ha`m qadag`alawin ta`miynlewge qaratiliwi kerek.

Buxgalteriya esabinin` jetilisiwi ekonomikada xaliq araliq talaplar da`rejesinde rawajlaniw din` faktori esaplanadi.

O`zbekistan huquqiy demokratiyalik ma`mleket sipatinda qarar taptiriwdin` da`stu`riy qag`iydalari, respublikanin` bazar qatnasiqlarina o`tiw, ishki ha`m sirtqi siyasatti qa`liplestiriwdin` printsipleri, ekonomikaliq reformalardi a`melge

asiriwdin` tiykarg`i u`stinlikleri ha`m bag`darlari Prezident I.A.Karimovtin` «O`zbekstannin` o`z g`a`rezsizligi ha`m rawajlaniw joli»miynetine bayan etip berilgen, keyingi miynetlerinde rawajlandirilg`an ha`m de olarg`a aniqliqlar kirgizilgen.

Respublikanin` bazar qatnasiqlarina o`tiwinde o`z joli menen izbe-iz bariwi demokratiyalıq o`zgeriwler, respublikani rawajlang`an ma`mleketler qatarına alıp shig`iw onin` xalıq aralıq abrayın bekkemlew ushin puqta materiallıq negiz jaratadı. Tek g`ana ekonomikalıq turmis ta`rizine tiykarlanıp say keletug`in ma`mleket sistemasin ha`m ku`shli siyasiy siyasatti jaratiw mu`mkin.

O`tiw da`wiri mashqalalarinin` jiyindisi ha`m o`zgeshelikleri bir waqittin` o`zinde bir qatar ju`da` qiyin sotsial-ekonomikalıq waziypalardi sheshiwdi talap etedi.

En` a`hmiyetlisi –sezilerli jog`altiwıarsız, turaqlılıq ha`m izbe-izlik penen barlıq ku`sh-qu`diret ha`m baylıqlardan na`tijeli paydalaniwdi, xalıq xojalıg`inin` turaqli rawajlaniwin, respublikanin` turmis da`rejeleri joqari bolg`an, ekonomikalıq rawajlang`an ma`mleketlerdin` qatarına shig`ip aliwdi ta`miynleytug`in qudiretli ekonomikalıq negizgi payda etetug`in ma`mleketshiliktin` bekkem fundamentin quriw kerek.

A`lbette bul mashqalalardi da`rha`l, bir waqıtta sheshiwge bolmaytug`inlig`i anıq. Bunin` ushin uzaq da`wir, anıq maqsetti go`zlep pidakerlik penen miynet etiw, en` a`hmiyetlisi, ekonomikalıq reformalardin` anıq-ra`wshan a`meliy da`stu`ri bolıwi za`ru`r. Respublikada bunday da`stu`r bar ha`m ol izbe-izlik penen a`melge asirılmaqta.

Bazar ekonomikasi ha`m reformalardin` negizin qurawshi jollardin` ha`r qiyililig`i erkin bazar ba`sekeshiligi ekonomikanin` ma`mleket ta`repinen ta`rtipke salıwi menen qanday da`rejede qosıp alıp barılıwi, olardin` ja`miyetlik bag`darlanıwi, a`melge asirilip atirg`an u`lken ekonomikalıq mashqalalardin` u`stimligi menen baylanisli.

Ekonomikaliq reformalardin` mazmununin teren` irek seziw, olardin` o`mirlik za`ru`rligin aniq-ra`wshan an`law lazim. Bul tarawda respublikamiz ekonomikasi aldinda, turg`an en` a`hmiyetli ma`seleler to`mendegilerden ibarat:

-Ma`mleket menshiginen shig`ariw ha`m menshiklestiriw joli, jan`a payda bolip atirg`an ma`mleketlik emes, yag`niy islep shig`ariw xizmeti menen shug`illanip atirg`an ha`m xaliqqa xizmet ko`rseti atirg`an jeke, aktsionerlik, ja`ma`a`t ha`m basqa karxanalardi qollap-quwatlaw menen aralas ko`p tarmaqli ekonomika qa`liplestirw:

-bahalardi basqishpa-basqish erkinlestiriw, manopoliyag`a qarsi qatan` siyasat ju`rgiziw, ma`mleket ka`rxanalardin` xizmetlerin komertsiyalaw esabina ba`seke ortalig`in jaratiw:

-tikkeley xojaliq baylanislarin ha`r ta`repleme rawajlandiriw, tovarlar, qarji, miynet ku`shi ha`m basqa bazarlardi qa`liplestiriw boyinsha ilajlardi a`melge asiriw, bazar infrastrukturasin payda etiw, bazar sharayatinda isley alatug`in kadrlardi tayarlaw.

Respublikanin` bazar ekonomikasina o`tiwi birinshi na`wbette o`mirdin` ha`m ekonomikanin` turaqliliqqa erisiwi menen tig`iz baylanisqan. Sonin` ushin da ekonomikanin` finansliq jag`dayin turaqlastiriw ekonomikaliq reformalardi a`melge asirwdin` a`hmiyetli sha`rti.

Prezidentimiz I.A.Karimov atap o`tkenlerindey ha`zirgi basqishta «Erkinlestiriw ha`m reformalardi teren`lestiriw tek g`ana ekonomikaliq, ba`lki ha`m sotsialliq, ha`m siyasiy waziypalardi sheshiw din` tiykarg`i sha`rti» Bul bolsa ekonomika salasinda to`mendegi aniq waziypalardi a`melge asirw di ko`zge tutadi.

-Ekonomikanin` barliq tarawlari ha`m tarmaqlarinda erkinlestiriw protsessin izbe-izlik penen a`melge asiriw ha`m ekonomikaliq reformalardi teren`lestiriw:

-menschiklestiriw protsessin ja`nede teren`lestiriw ha`m usi tiykarda a`melde mu`lk iyeleri klassin qa`liplestiriw:

-ma`mleket ekonomikasina shet el kapitalin, en` aldin, tikkeley bag`darlang`an investitsiyalardi ken`nen engiziw ushin qolay huqiqiy sha`rt-shariyat isenim ha`m ekonomikalik faktorlardi ja`nede ku`sheytiw:

-kishi ha`m orta biznes ekonomikalik rawajlaniwda u`stinli orin iyelewine erisiw:

-ma`mlekettin` eksport potentsialin rawajlandiriw ha`m bekkemlew, ekonomikamizdin` ja`ha`n ekonomikasi sistemasina ken` ko`lemde integratsiyalasiwin ta`minlew:

-ekonomikada ma`mleketimiz ekonomikalik g`a`rezsizligin ja`nede bekkemlewge qaratilg`an quramaliq o`zgerislerdi izbe-iz dawam ettiriw.

Ekonomikalik reformalardin` tiykarg`i maqseti turaqli ekonomikalik o`simge erisiw. Bul maqsetke erispey turip, xaliqtin` turmis da`rejesin joqarlariw, sotsialliq mashqalalardi sheshiw, ma`mlekettin` ja`ha`n birge islesiwindegi ekonomikalik ha`m siyasiy da`rejesin bekkemlew mu`mkin emes. Bazar ekonomikasina o`tip atirg`an barliq ma`mleketler qatarinda, O`zbekistanda turaqli ekonomikalik o`simge erisiwdi ekonomikalik reformalardin` tiykarg`i maqseti etip belgilenip aldi. Ekonomikada mikroekonomikalik turaqlilini ta`minlew, inflyatsiya da`rejesin sezilerli ra`wishte pa`seytiw ha`m de qatti finans, kredit siyasatin alip bariw biz ushin ju`da` u`lken a`hmiyetke iye.

Uliwma alg`anda makroekonomikalig` turuqliliq uliwma bahalardin` o`siw pa`tlerinin` pa`sligi, ja`miyetlik xojaliqta islep shig`ariwdin` turaqli o`siwi, miynetke jaramli adamlardin` jumis penen joqari da`rejede ba`ntlik, to`lew balansinin` jumis qanaatlandirirli jag`dayda ekenligi ha`m milliy valyutanin` sirtqi bazarlarindag`i turaqlilig`i uqsag`an ko`rsetkishlerde sa`wlelenedi.

Bul ko`rsetkishlerdi turuqlastiriwg`a salmaqli monete-fiskal, siyasat, baha ha`m miynet haqi, o`z ara esaplasiwlar ja`nede sirtqi ekonomikalik siyasat alip bariw menen erisiw mu`mkin.

Respublikamizda a`melge asirilip atirg`an ekonomikalik reformalardin` na`tiyjesi ekonomikamizda xizmet etip atirg`an karxana ha`m sho`lkemlerdin`

rawajlaniv da`rejesi menen belgilenedi. Ekonomikaliq erkinlik arqali ha`zirgi waqitta barliq xizmet ko`rsetip atirg`an karxanalar o`zin o`zi basqariw, qarji menen ta`miynlew basqishina o`tti. O`ndiristi jetilistiriw ko`pshilik ta`repten ka`rxana qarjilari ha`m olardin` derekleri tuwrisinda mag`liwmatlardi beriwshi buxgalteriya esabi mag`liwmatlarinin` sapasi da`rejesine baylanisli. Bu`gingi ku`nde ka`rxanalarda sho`lkemlestirilgen buxgalteriya esabi mag`liwmatlardi beriw menen shug`g`illaniw menen bir qatarda, qarjilirdin` jumsaliwin da qadag`alawdi, o`nimsiz qa`rejetlerdin` aldin aladi.

Qa`nigenin` da`rejesi degende buxgalteriya xizmetkerlerinin` sapasi, bilimi ha`m esap ju`rgiziwde kelip shig`atug`in jan`aliqlardi tez o`zlestirip aliwi, hu`kimetimiz ta`repten shig`arilg`an ha`m qabil etilgen nizam, qag`iyda, normalardi a`melde duris qollay aliwi, ka`siplesleri ha`m basqa insanlarga bolg`an hu`rmeti ha`m qatnasi ka`sipke bog`an muhabbati o`z pikirini tu`sindire aliwi ha`m basqalardin` pikirini duris an`lay aliwi, jag`daydan kelip shig`ip, o`z waqtinda qaqrlardi qabil ete biliwi tu`siniledi.

Egerde sap siyasatin alip bariwshi basshi yaki bas buxgalter ha`m buxgalteriya xizmetkerlerinde joqarida sanap o`tilgen sipatlar bolmasa, bul esap sistemasina keriy ta`sir etiw ha`m karxananin` na`tiyjeligi joqarlamawiy mu`mkin.

Hu`kimet alip baratirg`an siyasat degende ma`mlekettin` ekonomikaliq reformalardi a`melge asiriwdag`i tutqan orni tu`siniledi.

Hu`kimet ta`repten qabil etilgen nizam-qag`iydalar ha`m ta`rtip, shig`arilg`an pa`rmanlar karxana esap siyasatina tikkeley ta`sir ko`rsetiwshi faktor esaplanadi. O`ytkeni karxana esap siyasati hu`kimet ta`repten qabil etilgen nizam-qag`iydalar, ta`rtip ha`m parmanlar tiykarinda alip bariladi.

O`zbekistan Respublikasinda buxgalteriya esabi ha`m esaplasiwdi sho`lkemlestiriw ha`m ju`rgiziw O`zbekistan Respublikasinin` 1996-jili 30-avgustda qabil etilgen «Buxgalteriya esabi tuwrisinda» g`i nizami, O`zbekistan Respublikasi Va`zirlar Maxkamasining 1999-jil 5-fevraldag`i 54-sanli «o`nim (jumislar, xizmetler)di islep shig`iw ha`m satiw qarajetlerinin` quramin, ha`mde

finansliq na`tiyjelerdi qa`liplestiriwdin` ta`rtibi tuwrisinda nizamdi tastiylaw haqqinda»g`i qarari. Buxgalteriya esabinin` milliy standartlari ha`m «Xojaliq ju`rgiziwshi sub`ektlerdin` finans-xojaliq xizmetinin` buxgalteriya esabi schetlarinin` rejesi» tiykarinda a`melge asriladi.

Usi normatiiv hu`jjetler buxgalteriya esabi ha`m otchetin sho`lkemlestiriw ha`m alip bariwdin` uliwma ta`tiplerin belgileydi.

Ha`zir Respublikamiz ekonomikasinda qansha karxana xizmet ko`rsetip atirg`an bolsa, olardin` barlig`inda bir-birine uqsamaytug`in o`zine ta`n texnologiyaliq ayirmashiliqlari bar.

Bunday o`zgerisler buxgalteriya esabin sho`lkemlestiriwdegi usillardin` ha`r qiyli boliwina alip keledi. Misal ushin, awil xojalig`i karxanalarinda sho`lkemlestirilgen buxgalteriya esabinan tu`p-tiykarinan ajiralip turadi yaki bank sho`lkemleri menen byudjet sho`lkemlerinde sho`lkemlestirilgen buxgalteriya esabi uliwma bir-birewine uqsamaydi. Bunday o`zine ta`n o`zgeshelikler bolsa karxanalarda alip barilip atirg`an esap siyasatina ta`sir etpestan turmaydi. Sonin` ushin esap siyasatin alip bariwda en` aldi menen sol ka`rxannanin` ja`miyette tutqan orni, waziypasi ha`m o`zine ta`n texnologiyaliq protseslerin u`yrenip shig`iw za`ru`rli sha`rt.

Buxgalteriya esabi ha`m ekonomikalig`i analizdi bilmesten turip, sanaat, xalq xojalig`inin` basqa tarmaqlarinda islep shig`ariwdin` na`tiyjeligin joqarladiw, o`nimlerdi islep shig`ariwshilar ortasinda haqiyqiy ba`sekeni keltirip shig`ariw, xizmetlerdin` miynetine haqi to`lew ha`m qoshemetlewdi duris sho`lkemlestiriw qiyin.

G`a`rezsizlik da`wiri dawaminda respublikamiz ka`rxana ha`m sho`lkemlestiriwinde alip barilatug`in buxgalteriya esabin ju`rgiziw metodologiyasinda, onin` sho`lkemlestiriwinde ha`m de islep shig`ariw qa`rejetleri esabinan ju`rgiziwde bir qatar o`zgerisler payda boldi. Bir ta`repten finans qarjilari ha`m materialliq emes aktivlerdin` jan`a tu`rleri payda boldi, ekinshi ta`repten, o`nimnin` o`zine tu`ser bahasinin` quraminda bir qatar

o`zgerisler kelip shiqti. Usinin` menen irge xojaliq sub`ektlerin buxgalteriya esabinan ju`rgiziwdegi imkaniyatlar ken`eydi.

Olar a`meldegi nizam-qag`iydalar ha`m xojaliq ju`rgiziw o`zgeshelikleri tiykarinda o`zlerinde buxgalteriya esabin ju`rgiziw texnikasi, sho`lkemlestiriw formalari ha`m de onin` usillarin o`z betinshe aniqlaw usillarin o`zleri tan`law imkaniyatlarina iye boldi.

Buxgalteriya otchetlarin du`ziw ha`m otchet formalarinda da o`zgerisler ju`z berdi. Debiditorliq ha`m kreditorliq qarizlari jag`daylarina, pul qarjilari ha`reketine itibar ku`sheytirildi. Buxgalteriya esabi quramindag`i ha`m de buxgalteriya esabi metodologiyasi, oni sho`lkemlestiriwdegi joqarida atap o`tilgen ha`m basqa jag`daylar xojaliq ju`rgiziwshi sub`ekitlerde esaplasiw operatsiyalarin jetilistirip bariw boyinsha ilimiy izertlew jumislarin alip bariw za`ru`rligin keltirip shig`ardi. O`zbekstan Respublikasinda mu`lkti ma`mleket biyliginen shig`ariw ha`m menshiklestiriw protsessin a`melge asiriwda jergilikli shariyattin` o`zine ta`n o`zgesheliklerin esapqa alg`an halda o`zine ta`n bolg`an jan`a jol tan`lap alindi. Bunda ma`mleketler ka`rxanalar aksionerlik ja`miyetlerine aylantirildi.

Mu`lk ma`mleket biyliginde bolg`an shariyat ka`rxana ha`m sho`lkemler ushin tiykarg`i qurallardi satip aliw ha`m aylanba qarjilarg`a bolg`an za`ru`rliklerdi qanaatlandiriw ushin birden-bir derek sipatinda ma`mlekettin` finans qarjilarinan paydalanilg`an. Bunday shariyatta bank kreditleri boyinsha esaplang`an protsentlerdi buxgalteriya esabinda sa`wlelendiriw sezilerli a`meliy a`hmiyetke iye bolmag`an.

Ha`zirgi shariyatta, ma`mleket byudjeti qarjilari esabinan xojaliq sub`ektleri xizmetine tikkeliy finansliq ajiratpalari bo`lip shig`ariw praktikasinin` paydalanilmay atirg`an waqitta bank kreditleri qarjilarinan karxana ha`m sho`lkemler ushin tiykarg`i fondlardi jan`alaw ha`m aylanba qarjilarg`a bolg`an za`ru`rlikti qanaatlandiriwdin` tiykarg`i dereklerin biri sipatinda paydalanilmaqta. Ma`lim bolg`aniday, aling`an bank kreditlerinin` qaytariliwi ha`m bul kreditler

boyinsha esaplang`an protsentlerdin` to`leniwi aksionerlerge to`leniwi lazim bolg`an dividend to`leniwleri de paydanin` esabinan a`melge asiriladi.

Na`tiyjede, bank kreditlerinin` ornin` toltiriw ha`m olar boyinsha esaplang`an protsentlerdi to`lew menen aktsiyalar boyinsha esaplanatug`in dividend to`lewleri mug`dari ortasinda keru baylanis kelip shig`adi, yag`niy birinshi ko`rsetkishtin` kemeyip bariwina sebebshi boladi.

Sonin` menen birge, bul protsesstin` buxgalteriya esabinda duris sa`wlelendiriw buxgalteriya esabinin` mag`liwmatlarinin` sirtqi tutiniwshilari ushin qalay ha`m tu`sinikli ta`rizinde bul protsess haqqinda informatsiyalardin` jetkizilip beriliwi fond bazarlarinda aktsiyalarg`a bolg`an talap ko`leminin` artiwina sebep bolwi mu`mkin.

Usi jag`dayda ilimiy jumis tematikasinin` ha`zirgi ku`nde aktuallig`in belgilep beredi.

Joqarida bayan etilgenlerdin` ha`mmesi xojaliq ju`rgiziwshi sub`ektlerde esaplasiw operatsiyaliq jetilistiriwdin` jollarin belgilep beriw boyinsha ilimiy izertlewlerdi alip bariwg`a tiykar bolip xizmet qiladi.

II-BAP. BYUDJET HA`M BYUDJETTEN TISQARI JAMG`ARMALARGA TO`LEMLER ESABIN SHO`LKEMLESTIRIWDIN` O`ZGESHELIKLARI

2.1. Byudjet menen esap-kitaplardin` esabi ha`m oni esapqa aliw

Fermer xojalig'ari byudjetke tiykarinan birden-bir jer salig'i ha`m fizikalig' ta`replerden da`ramat salig'in to`leydi. Birden-bir jer salig'i O`zbekistan Respublikasinin` Prezidenti 1998 jildin` 10 oktyabrinda qabil qilg`an «Awil xojaliq tovar islep shig`ariwshilar ushin birden-bir jer salig'in engiziw tuwrisinda»g`i Pa`rmang`a ha`mde Ministrler Komitetinin` 1998 jil 26 dekabridagi 539-sanli qararina tiykarlanip engizilgen. Birden-bir jer salig'inin` to`lewshileri bolg`an, awil xojaliq tovar islep shig`ariwshilarinin` usi saliq boyinsha ma`mleket byudjeti menen esaplasiw mexanizmi O`zbekistan Respublikasinin` A`dillik Ministrliqi 2002 jildin` 5 martinda 1102-ta`rtip nomeri menen dizimge aling`an «Awil xojaliq tovar islep shig`ariwshilar ta`repinen birden-bir jer salig'in esaplaw ha`m to`lew ta`rtibi tuwrisindag`i ko`rsetpe»de belgilengen.

Birden-bir jer salig'i jerden paydalaniw na`tiyjelilig'in asiriw, awil xojaliq tovar islep shig`ariwshilar miynetinin` aqirg`i na`tiyjelerinen ekonomikalig' ma`pdarliqti ku`sheyittiriw ha`m saliqqa tartiw mexanizmin a`piwayilastiriw ushin 1999 jildin` 1-yanvarinan baslap engizilgen.

Birden-bir jer salig'in esaplaw ha`m to`lew ta`rtibi tuwrisindag`i waqtinshaliq nizam da`slep Ministrler Komitetinin` 2003 jil 25 dekabrdegi 567-sanli qararina muwapiq islep shig`ilg`an. Usi nizamg`a muwapiq Samarqand ha`m Tashkent oblastlarinin` awil xojaliq tovar islep shig`ariwshilar 2004 jildin` 1 yanvarinan baslap ta`jiriye tu`rinde birden-bir jer salig'in awil xojaliq jerlerinin` normativlik qunina tiykarinan esaplaw ta`rtibine o`tkizildi.

Bul ta`jiriye 2005 jildan baslap Surxondaryo oblastina, 2006 jildan baslap Andijon, Buxoro ha`m Xorezm oblastlarina ha`mde 2007 jildan baslap Navoiy, Jizzax ha`m Farg`ona oblastlarina endirildi. Keyingi jillarda barliq oblastlarda qollanila basshlandi.

Birden-bir jer salig`inin` stavkasi Ministrler Komiteti ta`repinen awil xojaliq jerlerinin` normativlik qunina salistirmali protsent esabinda belgilengen.

Saliq stavkasi 2004 jilda 1%, 2005 jilda da 1 %, 2006 jilda 1,5%, 2007 jilda 2,3%, 2008 jilda 2.8% ha`m 2009 jilda 3.5%, 2010 jildan baslap 5% 2016 jilda 0,95 % qilip belgilendi.

Birden-bir jer salig`i to`mendegi barliq a`meldegi uliwma ma`mleketlik (alkagol o`nimlerin ushin aktsiz salig`inan tisqari) ha`m jergilikli saliqlar ha`mde jiyimlar ornina kiritilgen:

- payda salig`i;
- qosilg`an qun salig`i;
- aktsiz salig`i;
- suw resurslarinan paydalang`anliq ushin saliq;
- jer astinan paydalang`anliq ushin saliq;
- mu`lk salig`i;
- jer salig`i;
- infrastrukturani rawajlandiriw salig`i;
- basqa jergilikli saliqlar ha`m jiyimlar.

Birden-bir jer salig`inin` to`lewshisi esaplang`an awil xojaliq tovar islep shig`ariwshilar ushin bajixana bajisi, ma`mleket bajisi, litsenziya jiyimlari, byudjetten tisqari fondlarga ajiratpalar, ha`mde alkagol o`nimler ushin aktsiz salig`i to`lewdin` a`meldegi ta`rtibi saqlanip qaladi.

Birden-bir jer salig`in to`lewshiler to`mendegiler esaplanadi:

- awil xojalig`i tovarlarin islep shig`ariwshilar;
- awil xojalig`i bag`darindag`i ilimiy-izertlew sho`lkemmlerinin` ta`jiriybe-eksperimental xojaliqlari ha`m ta`lim mekemelerinin` oqiw-ta`jiriybe xojaliqlari.

Bir waqittin` o`zinde to`mendegi sha`rtlerge juwap беретug`in yuridikaliq ta`repler saliq saliw maqsetinde awil xojalig`i tovarlarin islep shig`ariwshilar qatarina kiredi:

-jer uchastkalarinan paydalang`an halda awil xojalig`i o`nimin jetistiriw ha`m o`zi jetistirgen usi o`nimdi qayta islew yamasa jer uchastkalarinan paydalang`an halda tekg`ana awil xojalig`i o`nimin jetistiriw tiykarg`i xizmet tu`ri bolg`an yuridikaliq ta`repler;

-awil xojalig`in ju`rgiziw ushin jergilikli ma`mleket ha`kimiyati organlari ta`repinen o`zlerine belgilengen ta`rtipte berilgen jer uchastkalarina iye bolg`an yuridikaliq ta`repler;

-awil xojalig`i o`nimin jetistiriw ha`m o`zi jetistirgen usi o`nimdi qayta islew u`lesin realizatsiya qiliw yamasa qayta islew ushin aling`an awil xojalig`i o`nimin o`z ishine aliwshi awil xojalig`i o`nimin jetistiriw ha`m qayta islew uliwma ko`lemde keminde 50 protsenti quraytug`in yuridikaliq ta`repler.

Jan`a sho`lkemlestirilgen awil xojalig`i tovarlarin islep shig`ariwshilar ma`mleket diziminen o`tkizilgen payittan baslap birden-bir jer salig`in to`lewshiler boladi.

To`mendegiler birden-bir jer salig`in to`lewshiler sipatinda qaralmaydi:

-tog`ay ha`m awshiliq xojaliqlari;

-yuridikaliq ta`repti qurag`an ha`m quralmag`an halda du`zilgen fermerlerdin` xojaliqlari.

Jer uchastkalarin ijarag`a (sonin` ishinde ishki xojaliq kesip alip islewine) berilgeninde birden-bir jer salig`in to`lew minnetlemesi ijarag`a beriwshinin` moyninda saqlanip qaladi.

Nizam hu`jjetlerine muwapiq awil xojalig`in ju`rgiziw ushin iyelik qiliwg`a, paydalaniwg`a yamasa ijarag`a berilgen jer uchastkasi saliq saliw ob`ekti esaplanadi.

Saliq salinatug`in jer uchastkalarinin` nizam hu`jjetlerine muwapiq belgilengen normativ quni saliq salinatug`in bazasi bolip tabiladi.

Jer uchastkalarinin` normativ quni belgilenbegen awil xojalig`i tovarin islep shig`ariwshilar ushin saliq salinatug`in jer uchastkalari maydani saliq salinatug`in bazasi esaplaandi.

Iyelik qiliw huqiqi, paydalaniw huqiqi yamasa ijara huqiqi jil dawaminda ju`zege kelgen jer uchastkalari ushin saliq salinatug`in baza jer uchastkalarina bolg`an huqiq ju`zege kelgen aydan keyingi aydan baslap esaplap shig`ariladi. Jer uchastkasi maydani kemeyittirilgen ta`g`dirde, saliq salinatug`in baza jer uchastkasi maydani kemeyittirilgen aydan baslap kemeyittiriledi.

Yuridikaliq ta`replerde birden-bir jer salig`i boyinsha jen`illikke bolg`an huqqlar ju`zege kelgende saliq salinatug`in baza bul huqiq ju`zege kelgen aydan baslap kemeyittiriledi. Birden-bir jer salig`i boyinsha jen`illikke iyn bolg`an huqiq tamalang`an ta`g`dirde, saliq salinatug`in baza bul huqiq tamamlang`an aydan keyingi aydan baslap ko`beyittiriledi.

Birden-bir jer salig`i summasi saliq salinatug`in bazag`a qarap:

-jer uchastkalarinin` normativ quni ha`m birden-bir jer salig`inin` belgilengen stavkasinan;

-jer uchastkalarinin` maydaninan, jer uchastkasi jaylasqan jer ha`m jer uchastkasinin` sapa xarakterinen (bonitet ballin) na`zerde tutatug`in du`zetiw koeffitsienti itibarg`a aling`an halda belgilengen stavkadan kelip shiqqan halda esaplap shig`ariladi.

Birden-bir jer salig`inin` esap-kitabi jer uchastkasi jaylasqan jerdegi ma`mleketlik saliq xizmeti organina ag`imdag`i saliq da`wirinin` 1 mayina shekem usiniladi.

Jil dawaminda berilgen jer uchastkalari ushin birden-bir jer salig`i jer uchastkasi berilgeninen keyingi aydan baslap to`lenedi. Jer uchastkasi alip qoyilg`an (kemeyittirilgen) ta`g`dirde, birden-bir jer salig`in to`lew jer uchastkasi alip qoyilg`an (kemeyittirilgen) aydan baslap toqtatiladi (kemeyittiriledi).

Jer uchastkasinin` qurami ha`m maydani jil dawaminda o`zgergen, sonday-aq birden-bir jer salig`i boyinsha jen`illiklerge bolg`an huqiq ju`zege kelgen (tamamlang`an) ta`g`dirde, saliq to`lewshiler ma`mleketlik saliq xizmeti organlarina esabat jilinin` 1 dekabrine shekem birden-bir jer salig`inin` aniqliq kiritilgen esap-kitabin usinis etiwleri sha`rt.

Birden-bir jer salig`in to`lew to`mendegi mu`ddetlerde a`melge asiriladi:

-esabat jilinin` 1 iyulina shekem – jilliq saliq summasinin` 20 protsenti;

-esabat jilinin` 1 sentyabrine shekem – jilliq saliq summasinin` 30 protsenti;

-esabat jilinin` 1 dekabrine shekem – saliqtin` alinatug`in summasi.

Ko`rsetpege muwapiq saliq salinatug`in bazani aniqlaw ushin balans aktivinde sa`wlelendiriletug`in eskiriwdi shegirip taslag`an halda buxgalteriya esabinin` to`mendegi esapbetleri boyinsha summalar qabil etiledi: tiykarg`i qurallardi esapqa aliw betler, uzaq mu`ddetli ijarag`a alinatug`in tiykarg`i qurallardi esapqa aliw esap betleri, materialliq esmes aktivlerdi esapqa aliw esap betleri.

Byudjetke o`tkeriliwi kerek bolg`an saliq summasi ha`m usi summa byudjetke o`tkerilgende buxgalteriya esabi schyotlarda to`mendegishe etip sa`wlelendiriledi:

Dt.	5110	Kt.	D.t	6410	K.t	Dt.	9430	Kt.
S .	esaplang`an saliq		esaplang`an		S .			
	←————→		←————→					
	summasi o`tkizilgende		saliq summasina					

Finans ministrliqi ha`m Ma`mleketlik Saliq komitetinin` 2002 jil 14-yanvardag`i 9/2002-6-sanli qarari menen tastiyiqlang`an «Infrastrukturani rawajlandiriv ushin saliqti esaplap shig`ariw ha`m byudjetke to`lew ta`rtibi tuwrisindag`i Ko`rsetpe»de infrastrukturani rawajlandiriv ushin to`lenetug`in saliq nizam-qag`iydalari ko`rsetilgen. Og`an muwapiq, usi saliqti to`lewshiler bolip yuridikaliq ta`repler, sonin`day, O`zbekstan Respublikasi aymag`inda jaylasqan ha`m isbilermenlik ha`reketin a`melge asiriwshi shet el investitsiyalari qatnasindag`i yuridikaliq ta`repler sanaladi.

Barliq saliqlar, jiyimlar ha`m ma`jbu`riy to`lemler to`lengennen keyin ka`rxanalar biyliginde qalatug`in payda (da`ramat)-sap payda (da`ramat) 2-sanli «Finansliq na`tiyjeler tuwrisindag`i esabat» formasinin` 240-250-qatari infrastrukturani rawajlandiriv ushin saliqti esaplap shig`ariw waqtinda saliq

ha`m de o`z vaqtinda kelip tu`siwin qadag`alap baradi. Saliq to`lewshi sub`ektlarida saliqti tuwri esap-kitap qiliw ha`m o`z vaqtinda tiyisli saliq organlarina o`tkerip bariw buxgalteriya xizmetkerleri juwapkershiliginde boladi.

Saliq sistemasinin` uliwma printsipleri O`zbekstan Respublikasi Finans ministriligi ha`m Ma`mleketlik Saliq komiteti ta`repinen tastiyoqlang`an ko`rsetpe tiykarinda aniqlanadi.

Ha`zirgi waqitta O`zbekstan Respublikasi Finans ministriligi ha`m Ma`mleketlik Saliq komitetinin` 2002 jil 14-yanvardag`i 15-sanli 2002 jil 12-sanli qarari menen tastiyoqlang`an ha`m 2002 jil 13-martta 1109-san menen A`dillik ministriliginde dizimnen o`tken «Yuridikaliq ta`replerdin` da`ramati (paydasi)na salinatug`in saliqti esaplap shig`ariw ha`m byudjetke to`lew ta`rtibi tuwrisindag`i ko`rsetpe (jan`a redaktsiyada)» tiykarinda xojaliq sub`ektlari, yag`niy saliq to`ewshiler saliqqa tartiladi ha`m olardin` esap-kitabi ju`ritiledi.

Buxgalteriya esabi schyotlar rejesinde 6410-«Byudjetke to`lemler boyinsha qarizlar (tu`rleri boyinsha)» schyoti saliqlardi esapqa aliw ushin mo`lsherlengen. Bul schyot saliqlar boyinsha ka`rxananin` byudjet aldindag`i ag`imdag`i minnetlemelerin uliwmalastiriw ushin mo`lsherlengen. Joqarida aytip o`tilgen ko`rsetpe usag`an basqa saliq tu`rleri (qosilg`an qun salig`i, mal-mu`lk salig`i, ekologi salig`i, infrastrukturani rawajlandiriw ushin to`enetug`in saliqlar ha`m basqalar) boyinsha ha`m ko`rsetpeler islep shig`ilg`an bolip, olar tiykarinda esap-kitaplar alip bariladi.

Ha`r tu`rli menshiktegi qarxanalar byudjet penen o`z-ara esap-kitaplardi alip baradi. Bunday esap-kitaplar eki bag`darda a`melge asiriladi:

- byudjetke to`lemler boyinsha esap-kitaplar;
- byudjetten alinatug`in qarjilar boyinsha esap-kitaplar.

Ka`rxananin` byudjetten alg`an qarjilari tovar-materialliq bayliqlardi qayta bahalawda (hu`kimet qararlari menen materialliq bayliqlardin` bahalari tu`sirilgende), jumisshilarg`a byudjet esabinan qarjilar ajratilg`anda ju`z beredi. Sonni aytip o`tiw za`ru`r, bazar ekonomikasi sha`rayatinda xojaliq ju`ritiwshi

sub`ektlerdin` byudjetten alatug`in qarjilari turaqli ra`wishte kemeyip barmaqta. Usig`an baylanisli byudjet penen esap-kitaplardin` tiykarg`i bo`legi byudjetke to`lenetug`in saliqar ha`m basqa to`lemler arqali a`melge asirilmaqta. Ka`rxananin` byudjet aldindag`i minnetlemeleri (to`lemleri) audittin` a`hmiyetli ob`ekti bolip tabiladi. Sebebi ka`rxanalar byudjetke to`lemlerdi qanshelli o`z waqtinda ha`m toliq a`meleg asirsa ma`mlekettin` en` alding`i bolg`an sotsial-ekonomikaliq waziypalarin a`melge asiriw sonshelli tez a`melge asadi. Saliqlardin` tuwri esaplaniwi ha`m byudjetke to`eniwi tiykarinan saliq oragnlari arqali qadag`alanadi. Biraq, saliq tu`rlerinin ko`pligi, saliq bazalarinin` ha`m de stavkalarinin` turaqli ra`wishte o`zgerip bariwi, saliq siyosatina tiyisli normativlerdin` ko`pligi usi protseste auditorliq xizmetinen paydalaniwdi talap etedi. Sonin` ushin sha`rtnamag`a tiykarinan auditorlar (auditorliq sho`lkemleri) xojaliq ju`ritiwshi sub`ekttin` byudjet penen saliqar boyinsha esap-kitaplardin` audit qiliwi mu`mkin.

Ka`rxananin` byudjet aldindag`i minnetlemeleri finansliq esabattin` birinshi formasi, yag`niy «Buxgalteiya balansı» (passiv ta`repi, ekinshi-«Minnetlemeler» bo`limi, «Byudjet boyinsha qarizlar» qatari) ha`m de ekinshi formasi, yag`niy «Finansliq na`tiyjeler tuwrisinda esabat»ta keltirilgen («Byudjetke to`lemler tuwrisinda mag`liwmat» atli qosimshada ko`rsetilgen boladi). Byudjet penen ka`rxananin` esap-kitaplari buxgalteriya esabinin` 6410 – «Byudjetke to`lem boyinsha qarizdarliq» schyotinda alip bariladi. Usi schyottin` kredit ta`repindegi qaldig`i ka`rxananin` byudjet aldindag`i saliqar boyinsha qarizin bildiredi. Auditor en` aldi menen usi schyottin` qaldig`in buxgalteriya balansinan aniqalaydi (460 qatar). Usi schyottin` qaldig`i Bas kitap, oborot vedomostleri menen o`z-ara salistiradi. Saliqlardin` tu`rleri finansliq esabattag`i «Byudjetke to`lemler tuwrisinda mag`liwmat»ta keltirilgen boladi.

Ha`r tu`rli mneshik tu`rindegi ka`rxanalar byudjetke 20 dan ziyat saliqar ha`m to`lemlerdi to`leydi. Salıq tu`rleri ka`rxananin` menshik formasi, xizmet

tu`rine tikkeley baylanisli ha`m «Saliq Kodeksi» menen muwapiqlastirilip bariladi.

2.2. Xojaliq ju`ritiwshi sub`ektlardin` byudjetten tiskari fondlarina to`lemler boyinsha esap-kitaplar esabinin` o`zgeshelikleri

Ka`rxana xizmetkerleri ha`m mal-mu`lkin qamsizlandiriwi boyinsha, ma`mleketlik sotsialliq qamsizlandiriwi, ka`rxana xizmetkerlerinin` pensiya ta`miynati ha`m meditsinaliq qamsizlandiriwina ajiratpalar boyinsha qarizlar tuwrisinda mag`liwmat to`mendegi schyotlarda sa`wlelendiriledi:

6510-«Qamsizlandiriw boyinsha to`lemler»,

6520-«Maqsetli ma`mleketlik fondlarina to`lemler».-birden-bir sotsialliq to`lew - 25%;

Ma`selen, mal-mu`lk qamsizlandiriwina tiyisli to`lemler esaplap jaziladi:

D-t – qa`rejetlerdi esapqa alatug`in schyotlar

K-t 6510-«Qamsizlandiriw boyinsha to`lemler».

Bunday to`lemlerdin` analitikaliq esabi ushin qosimsha schyotlar ashiw usinis etiledi. Ma`selen:

6521-«MHTFdan byudjetten tisqari Pensiya jamg`armasina ma`jbu`riy ajiratpalar»,

6522-«MHTFdan Ba`ntlikke ko`meklesiw fondina ma`jbu`riy ajiratpalar»,

6523-«MHTFdan Ka`siplik awqamlari federatsiyasi ken`esine ma`jbu`riy ajiratpalar»,

6524-puqaralardin` is haqinan byudjetten tisqari Pensiya jamg`armasina ma`jbu`riy qamsizlandiriw ajiratpalari,

6528- jol fondina ma`jbu`riy ajiratpalar,

6529-byudjetten tisqari Pensiya jamg`armasina ma`jbu`riy ajiratpalar ha`m basqalar.

Qamsizlandiriwg`a tiyisli to`lewlerdi esaplap pu`tkil to`mendegi tu`rde sa`wlelendiriledi:

- byudjetten tisqari Pensiya jamg`armasina

D-t 2010, 9410, 9420 (qa`rejetlerdi esapqa alatug`in schyotlar)

K-t 6521-«MHFTdan byudjetten tisqari Pensiya jamg`armasina vzoslar»

- byudjetten tisqari Pensiya jamg`armasina

D-t 6710-«Miyet haqi boyinsha xizmetkerler menen esaplasivlar»

K-t 6524-«Puqaralardin` is haqinan byudjetten tisqari Pensiya fondina qamsizlandiriv vzoslari»

Jol fondina esaplap pu`tkil:

D-t 9430-«Basqa operatsiyaliq qa`rejetler»

K-t 6528-«Jol fondina ajiratpalar».

A`meldegi nizamshiliqqa muwapiq wa`killi ma`mleketlik organlarinin` qarari boyinsha to`leniw mu`ddetin bir neshe jilg`a uzaytiriwg`a ruxsat etilgen, qamsizlandiriv ha`m ma`jbu`riy to`lemler boyinsha uzaq mu`ddetli qarizlar 7240-«Saliqlar ha`m ma`jbu`riy to`lemler boyinsha uzaq mu`ddetli keshiktirilgen minnetlemeler» schyotinda sa`wlelendiriledi.

7240-«Saliqlar ha`m ma`jbu`riy to`lemler boyinsha uzaq mu`ddetli keshiktirilgen minnetlemeler» schyotinin` krediti boyinsha uzaq mu`ddetli mu`ddeti uzaytirilg`an to`lemler qamsizlandiriv ha`m maqsetli ma`mleketlik fondlari (6500-schyot) boyinsha qarizlardi esapqa aliwshi schyotlar menen korrespondentsiyalanip esapqa alinadi.

7240-«Saliqlar ha`m ma`jbu`riy to`lemler boyinsha uzaq mu`ddetli keshiktirilgen minnetlemeler» schyoti boyinsha analitikaliq esap mu`ddeti uzaytirilg`an qamsizlandiriv boyinsha to`lemler ha`m byudjetten tisqari fondlarga to`lemlerdin` ha`r bir tu`ri ha`mde qaplaniw mu`ddeti boyinsha ju`ritiledi.

Ma`mleketlik maqsetli fondlari orayliq yamasa jergilikli ha`kmiyat organlarinin` erkinde bolg`an finansliq resurslar jiyindisi bolip, olar ma`lim maqsetke bag`darlanadi. Ma`mleketlik maqsetli fondlari finanstin` a`hmiyetli

quramliq bo`limi esaplanip, olardin` qaliplesiw ha`m isletiliw ta`rtibi finansliq nizamshiliq arqali ta`rtipke salinadi.

Ma`mleketlik ha`m jergilikli maqsetli pul fondlari finans sistemasinda jaqinda payda bolg`an bolip, birinshi ko`rinishi ma`mleketlik byudjetten tisqari fondlari sipatinda sho`lkemlestirilgen byudjetten tisqari jamg`armalardin` ju`zege keliwi 1990-jillarg`a tuwri keledi. Byudjetten tisqari jamg`arma sipatinda birinshi ret pensiya jamg`armalari sho`lkemlestirildi.

Ma`mleketlik maqsetli fondlardi sho`lkemlestiriw arqali o`zini` finansliq qarjilarinan na`tiyjeli paydalaniwdi ta`miyinleydi. A`meliyatdan ma`lim, tekg`ana byudjet qarjilari ja`rdeminde ol yamasa bul sotsialliq-ekonomikalik da`stu`rlerdi turmisqa engiziw mu`shlik boladi.

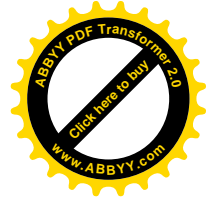
Byudjetten tisqari jamg`armalar finans sistemasinin` o`zine ta`n elementlerinen biri esaplanadi. Ma`mleketlik byudjetinen pariqlig`an halda, ma`mleketlik maqsetli fondlari orinlawshi organlar erkinde yamasa basqa arnawli organlar erkinde boladi. Usi sebepli qarjilardi byudjetten tisqari fondlar ortasinda qayta bo`listiriw yamasa olardan paydalaniw operativ halda a`melge asiriladi. Bunnan tisqari ma`mleketlik maqsetli fondlari uzaq yamasa qisqa mu`ddetli maqsetlerdi a`melge asiriw ushin sho`lkemlestiriledi. Bul maqsetlerge erisiw menen byudjetten tisqari jamg`armalar qayta sho`lkemlestiriledi.

Maqsetli jamg`armalardin` u`sh tu`ri bar:

1. Ma`mleketlik ha`m jergilikli byudjetten tisqari pul qarjilari jamg`armalari;
2. Maqsetli byudjet pul qarjilari jamg`armasi;
3. O`zbekstan Respublikasi Hu`kimetinin` ma`mleketlik maqsetli jamg`armalari.

Ma`mleketlik ha`m jergilikli maqsetli pul qarjilari jamg`armalarinin` o`zine ta`n o`zgeshelikleri to`mendegilerden ibarat:

- a. jamg`armalar wa`killikli organlar ta`repien aniq maqsetler ushin sho`lkemlestiriledi;

- b. jamg`armalar tekg`ana maqsetke muwapiq paydalalinadi;
- c. maqsetli jamg`armalardin` huqiqiy statusi wa`killikli organ ta`repinen tasiyiqatlanatug`in nizamlar tiykarinda belgilenedi.

Ma`mleketlik ha`m jergilikli byudjetten tisqari fondlar tu`rli tiykarlarga ko`re xarakterlenedi. Ekonomikaliq ko`z-qarasinan fondlar ekige bo`linedi:

- 1. Sotsialliq fondlar - Pensiya fondi, Ba`ndlikke ko`meklesiw fondi, «Kamolot» ha`m basqalar;
- 2. Ekonomikaliq fondlar - Jol fondi ha`m basqalar.

Byudjetten tisqari fondlar qarjilari eki qiyli jol menen qaliplesedi:

- 1. Arnawli saliq ha`m jiyinlar;
- 2. Byudjet qarjilari ha`m qarizlar.

Arnawli saliq ha`m jiyinlar arqali ma`mleketlik maqsetli fondlarining qarjilarin qaliplestiriw tiykarg`i usil esaplanadi. Olardin` mug`dari ma`mleketlik ta`repinen wrnatiladi.

Byudjet qarjilarina g`a`rezsiz subsidiyalar ha`m saliq da`ramatlarinan aniq ajiratpalar formasinda boladi. Sonday-aq, qariz qarjilari da boliwi mu`mkin.

Ma`mleketlik maqsetli fondlari, a`sirese, Pensiya fondi, Ba`ndlikke ko`meklesiw fondi ha`m Jol fondina ajiratpalar ma`jbu`riy tu`ste o`ndiriliwin inabatqa alg`an halda, bul fondlarga ajiratpalar esaplaw ha`m to`lew ta`rtibin saliq esabinda sa`wlelendiriw lazim esaplanadi.

Xaliqtin` nashar, materialliq ja`rdemge mu`ta`j qatlamin sotsialliq qorg`aw maqsetinde Sotsialliq qamsizlandiriw fondi sho`lkemlestirilgen. Bul fondtin` qurami to`mendegilerden ibarat:

Sotsialliq qamsizlandiriw fondinin` quramliq bo`lekleri	Qarjinin` payda boliw deregi	Protsent esabinda
Pensiya fondi	Miyne haqi fondina salistirg`anda	35 %
Ba`ntlik fondi	Miyne haqi fondina salistirg`anda	1,5 %
Ka`siplik awqamlari federatsiyasi	Miyne haqi fondina salistirg`anda	0,7 %
Ja`mi	Miyne haqi fondina salistirg`anda	37,2%

O`zbekstan Respublikasi byudjetten tisqari Pensiya fondi O`zbekstan Respublikasi Ministrler Komitetinin` 2000-jil 23-dekabrdegi 498-sanli qarari menen tasiyiqlang`an «Byudjetten tisqari Pensiya jamg`armasi qarjilarin qa`liplestiriv ha`m sariplaw ta`rtibi tuwrisinda»g`i Nizam tiykarinda sho`lkemlestiriledi. Nizamg`a ko`re O`zbekstan Respublikasi byudjetten tisqari Pensiya fondi pensiya ta`miynati sistemasindag`i basqariw strukturasin jetilistiriw, ma`mleketlik sotsialliq qamsizlandiriwi boyinsha ma`jbu`riy vzoslar, ajiratpalar ha`m to`lemlerdin` toliq jiynaliwin ta`miyinlew, xaliqti ma`mleket ta`repinen kepillengen sotsialliq qorg`aw shara-ilajlarin o`z waqtinda qarji menen ta`miyinlew maqsetinde sho`lkemlestirilgen. Usi fondtin` qarjilari to`mendegishe qa`liplesedi:

Ka`rxana, sho`lkem ha`m mekemelerdin` miynet haqi fondina salistirg`anda	35 %
Yuridikaliq ta`rep statusin almastan turip, isbilermenlik xizmeti menen shug`ullaniwshi fizikaliq ta`repler	G`a`rezsiz halda belgileydi, biraq bir minimal is haqinan kem bolmaslig`i gerek
Puqaralardin` is haqinan ma`jbu`riy qamsizlandiriw vzoslari	2,5 protsent mug`darinda
Diyqan xojaliqlari ag`zalarinin` erkin tu`rde to`leytug`in qamsizlandiriw vzoslari	G`a`rezsiz halda belgileydi, biraq bir minimal is haqinan kem bolmaslig`i gerek
Mu`lkshilik formasinan qatan` na`zer ka`rxana, sho`lkem ha`m mekemelerdin` satilg`an o`nim (jumis, xizmet)lerinin` haqiqiy ko`lemine salistirg`anda	0,7 protsent mug`darinda

Sunday-aq, Pensiya fondi qa`liplesiwinin` basqa elementleri de bar:

1. «Puqaralardin` ma`mleketlik pensiya ta`miynati tuwrisinda»g`i O`zbekstan Respublikasi nizaminin` 15-statyasina muwapiq tayinlang`an miynetke jaraqatlang`anliq yamasa ka`sip keselligi aqibetinde na`giran bolg`anlarg`a pensiya to`lew qa`rejetlerin qaplaw ushin regress talaplar (dawalar) boyinsha jumis beriwshiler ha`m puqaralardan o`ndiriletug`in qarjilar;

2. «Puqaralardin` ma`mleketlik pensiya ta`miynati tuwrisinda»g`i O`zbekstan Respublikasi nizaminin` 14-statyasina muwapiq mu`ddetinen aldin tayinlang`an pensiyalardi to`lew qa`rejetlerin qaplaw ushin o`tkiziletug`in O`zbekstan Respublikasi Miynet ha`m xaliqti sotsialliq qorg`aw Minitstrliginin` Jumis penen ta`miyinlewge ko`meklesiw jamg`armasi qarjilari;

3. «Puqaralardin` ma`mleketlik pensiya ta`miynati tuwrisinda»g`i O`zbekstan Respublikasi nizaminin` 12-statyasina muwapiq tayinlang`an jen`illikke iye pensiyalardi to`lew qa`rejetlerin qaplaw ushin o`tkiziletug`in ka`rxanalar, mekemeler ha`m sho`lkemler qarjilari;

4. Esaplang`an jarimalar summolari, nizam hu`jjetlerine muwapiq saliq organlarin rawajlandiriw jamg`armasina o`ndirilgan summalarinan tisqari, qamsizlandiriw vnoslari ha`m ajiratpalardin` o`z waqtinda to`lenbegenligi ushin penyalar;

5. Yuridikaliq ha`m fizikaliq ta`replerdin` erkin vnoslari;

6. Ka`rxana jabilg`anda, miynet waziypalarin orinlaw menen baylanisli halda jaraqatlang`an, ka`sip keselligine ushirag`an yamasa den sawlig`ina basqasha jarakat jetkizilgen xizmetkerge ziyandi qaplaw ushin to`lenetug`in summalar.

Pensiya fondi qarjilari to`mendegi maqsetlerde sariplanadi:

1. Sotsialliq ta`miynat organlari ta`repinen tayinlang`an pensiyalarg`a;

2. Ma`mleketlik pensiya ta`miynatin aliw huqiqina iye bolmag`an balaliqtan na`giran, qariya ha`mde miynet qa`biliyetin jog`altqan puqaralarg`a napaqalarg`a;

3. Waqtinshaliq iske qabilyetsiz, sonnan ha`mledarliq ha`m tuiwdan keyingi waqit ushin to`lenetug`in napaqalarg`a;

4. Bala tuwiliwi ushin napaqa;

5. Qaytis bolg`anlig`i ushin napaqa;

6. Basqa bag`darlarga.

Pensiya fondina ajiratpalardi esapqa aliwda to`mendegi esap betlerinen paydalalınadı:

4520-«Ma`mleketlik maqsetli fondlarina avans to`lemleri»

6520-«Ma`mleketlik maqsetli fondlarina to`lemler».

4520-«Ma`mleketlik maqsetli fondlarina avans to`lemleri» esap betinde ka`rxana ha`m sho`lkemler ta`repien Pensiya fondina esabat da`wirinde o`tkizip berilgen avans to`lemleri esapqa alinadı. Bul aylanisqa to`mendegishe provodka beriledi:

D-t 4520-«Ma`mleketlik maqsetli fondlarina avans to`lemleri»

K-t 5110-«Esap-kitap scheti»

6520-«Ma`mleketlik maqsetli fondlarina to`lemler» esap betinde ka`rxana ha`m sho`lkemler ta`repien Pensiya fondina to`lenetug`in ajiratpalar haqqindag`i mag`liwmatlar uliwmalastiriladı. Pensiya fondina ajiratpalar esaplang`anında to`mendegishe provodkalar beriledi:

1. Kapital qoyilmalar boyınsha qamsizlandiriw to`lemleri esaplanadı:

D-t 0810-0890

K-t 6520- «Ma`mleketlik maqsetli fondlarina to`lemler».

2. Qa`rejetlerge tiyisli qamsizlandiriw to`lemleri esaplanadı:

D-t 2010, 2310, 2510, 9420

K-t 6520- «Ma`mleketlik maqsetli fondlarina to`lemler».

3. Xizmetkerdin` is haqinan uslanatug`in qamsizlandiriw to`lemleri esaplanadı:

D-t 6710-«Xizmetkerler menen miynet haqi esabınan esaplasıwlar»

K-t 6520- «Ma`mleketlik maqsetli fondlarina to`lemler».

Esabat da`wiri juyamag`ında Pensiya fondına ilgeri to`lengen avans to`lemleri juwmaqlawshi esap-kitap qiliw ushin 6520-«Ma`mleketlik maqsetli fondlarina to`lemler» esap betine o`tkiziledi:

D-t 6520- «Ma`mleketlik maqsetli fondlarina to`lemler»

K-t 4520- «Ma`mleketlik maqsetli fondlarina avans to`lemleri».

Sonnan son` Pensiya fondina bolg`an qariz to`lemleri o`tkizip beriledi:

6520- «Ma`mleketlik maqsetli fondlarina to`lemler»

K-t 5110-«Esap-kitap schyoti».

O`zbekstan Respublikasinin` 1998-jil 1-mayda qabil qiling`an «Xaliqti jumis menen ta`miyinlew tuwrisinda»g`i nizaminin` 21-statyasina muwapiq xaliqti jumis menen ta`miyinlew tarawindag`i ma`mleketlik siyasatin a`melge asiriw shara-ilajlarin finanslastirw ha`m miynet organlarinin` na`tiyjeli xizmet ko`rsetiwi ushin Ba`ndlikke ko`meklesiw fondi sho`lkemlestirildi.

Ba`ndlikke ko`meklesiw fondi ma`mleketlik maqsetli fondi bolip, O`zbekstan Respublikasi Ministrler Komiteti ta`repinen belgilenetug`in ta`rtipte to`mendegiler esabinan payda boladi:

1. Ka`rxanalar, mekemeler ha`m sho`lkemlerdin` miynetke haqi to`lew fondinin` 1,5 protsenti mug`darindag`i ma`jbu`riy ajiratpalari, bul qa`rejetlerdi o`nim o`zine tu`ser bahasina qosiw sha`rti menen:

2. Respublika ha`m jergilikli byudjetlar qarjilarinan tiyisli byudjetlarni qa`liplestiriw waqtinda O`zbekstan Respublikasi Ministrler Komiteti ha`m jergilikli ma`mleketlik ha`kimiyati organlari ta`repinen belgilenetug`in mug`dardag`i dotatsiyalar;

3. Nizam hu`jjetlerinde na`zerde tutilg`an talaplardi buzg`anliq ushin jergilikli miynet ha`m xaliqti sotsialliq qorg`aw organlari ta`repinen salinatug`in ja`rima ha`m esaplap shig`ilatug`in penyalar summasi;

4. Yuridikaliq ha`m fizikaliq ta`replerdin` qosimsha ha`m jan`a jumis jaylarin jaratiw ushin Ba`ndlikke ko`meklesiw fondi qarjilarinan sha`rtinama tiykarinda paydalang`aninan kelgen da`ramatlar;

5. Fizikaliq ha`m yuridikaliq ta`replerdin`, sonnan, sirt ellik fizikaliq ha`m yuridikaliq ta`replerdin` erkin to`leytug`in vzoslari;

6. Nizam hu`jjetlerine muwapiq basqa tu`simler.

Ka`rxana, sho`lkem ha`m mekemelerinin` vzoslari esabina payda bolatug`in Ba`ndlikke ko`meklesiw fondi qarjilarinin` 70 protsenti Qaraqalpaqstan

Respublikasi, wa`layatlar ha`m Toshkent qalasinin` miynet boyinsha organlari erkinde qalsa, qalg`an 30 protsenti respublika aymag`inda oraylastiriladi.

Ba`ntlikke ko`meklesiw fondi qarjilari to`mendegi bag`darlag`a sariplanadi:

- jumissizlardi professional tayarlaw, qayta tayarlaw ha`m ta`jiriybesin asiriw waqtinda to`lenetug`in stipendiyalarg`a;
- ja`ma`a`t islerin orinlawdi finanslastiriwg`a;
- jumissizlarga napaqa beriwge;
- basqa bag`darlarga.

Ba`ntlikke ko`meklesiw fondi qarjilarin sariplaw bag`darlari xaliqti jumis menen ta`miyinlew boyinsha tiyisli respublika, aymaqliq ha`m basqa arnawli da`stu`rlerge muwapiq belgilenedi.

Ba`ntlikke ko`meklesiw fondina ajiratpalardi esapqa aliwda to`mendegi esap betlerinen paydalalinadi:

4520-«Ma`mleketlik maqsetli fondlarina avans to`lemleri»

6520-«Ma`mleketlik maqsetli fondlarina to`lemler».

4520-«Ma`mleketlik maqsetli fondlarina avans to`lemleri» esap betinde ka`rxana ha`m sho`lkemler ta`repinen Ba`ndlikke ko`meklesiw fondina esabat da`wirinde o`tkizip berilgen avans to`lemleri esapqa alinadi. Bul aylanisqa to`mendegishe provodka beriledi:

D-t 4520-«Ma`mleketlik maqsetli fondlarina avans to`lemleri»

K-t 5110-«Esap-kitap schyoti».

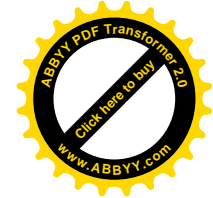
6520-«Ma`mleketlik maqsetli fondlarina to`lemler» esap betinde ka`rxana ha`m sho`lkemler ta`repinen Ba`ndlikke ko`meklesiw fondina to`lenetug`in ajiratpalar haqqindag`i mag`liwmatlar uliwmalastiriladi. Ba`ndlikke ko`meklesiw fondina ajiratpalar esaplang`aninda to`mendegishe provdkalar beriledi:

-kapital qoyilmalar boyinsha to`lemler esaplanadi:

D-t 0810-0890-«Kapital qoyilmalar»

K-t 6520- «Ma`mleketlik maqsetli fondlarina to`lemler».

-qa`rejetlerge tiyisli to`lemler esaplanadi:

D-t 2010, 2310, 2510, 9420

K-t 6520- «Ma`mleketlik maqsetli fondlarina to`lemler».

Esabat da`wiri juwmag`ında Ba`ntlik fondina ilgeri to`lengen avans to`lemleri aqirg`i esap-kitap qiliw ushin 6520-«Ma`mleketlik maqsetli fondlarina to`lemler» esap betlerine o`tkiziledi:

D-t 6520- «Ma`mleketlik maqsetli fondlarina to`lemler»

K-t 4520- «Ma`mleketlik maqsetli fondlarina avans to`lemleri».

Sonnan son` Ba`ndlikke ko`meklesiw fondina bolg`an qariz to`lemleri o`tkizip beriledi:

6520-«Ma`mleketlik maqsetli fondlarina to`lemler»

K-t 5110-«Esap-kitap schyoti».

Fermer xojaliqlarında byudjetten tisqari sho`lkemlerge to`lenetug`in to`lemlerdin` qanday esaplanip atirg`anlig`i ha`m to`lenip atirg`anlig`in u`yrenenimizde to`mendegi mag`liwmatlarga`a iye boldiq (-keste).

-keste

Ellikqala rayoni "Jalaladdin Qalandarov" fermer xojalig`ında byudjetten tisqari sho`lkemlerge to`lemler analizi

To`lemlerdin` ati	2014 jil		2015 jil		O`zgerisi (+; -)	
	Summa, min`swm	Salma g`i, %	Summa, min`swm	Salm ag`i, %	Summa, min`swm	Salma g`i, %
Respublika jol jamg`armasına ma`jbu`riy to`lemler	158,0	31,3	150,0	17,5	-8,0	-13,8
Byudjetten tisqari Pensiya jamg`armasına ma`jbu`riy to`lemler	20,0	4,0	57,5	6,7	+37,5	+2,7
Mektep ta`limi jamg`armasına ma`jbu`riy to`lemler	106,0	21,0	100,0	11,6	-6,0	-9,4
Birden-bir sotsialliq to`lew	220,0	43,7	552,0	64,2	+332,0	+20,5
Ja`mi byudjetten tisqari to`lemler summasi	504,0	100	859,5	100	+355,5	-

Keste mag`liwmatlari soni ko`rsetedi, xojaliqta Respublika jol jamg`armasina ma`jbu`riy to`lemler 2014 jilda 2015 jilg`a salistirmali 8 min` swmg`a yamasa salmag`i 13,8 % ke kemeygen. Mektep ta`limi jamg`armasina ma`jbu`riy to`lemler de say ra`wishte 6 min` swmg`a yamasa salmag`i 9,4 % ke kemeygen. Bul jag`daylardi unamli bahalaw mu`mkin. Biraq byudjetten tisqari Pensiya jamg`armasina ma`jbu`riy to`lemler 2014 jilda 2015 jilg`a salistirmali 37,5 min` swmg`a ko`beygen yamasa salmag`i 2,7 % ke asqan. Birden-bir sotsialliq to`lew summasi da say ra`wishte 332 min` swmg`a ko`beygen yamasa salmag`i 21,5 % ke asip ketken. Bul bolsa ja`mi byudjetten tisqari to`lemler summasinin` 2014 jilda 2015 jilg`a salistirmali 355,5 min` swmg`a ko`beyiwine sebep bolg`an. Usi jag`daydi unamsiz bahalaw lazim. Sebebi ma`jbu`riy to`lemlerdi ja`mi summasi anag`urlim mug`darg`a asip ketken.

JUWMAQLAW HA`M USINISLAR

Ekonomikaliq reformalarinin` tiyarg`i maqseti turaqli ekonomikaliq o`simge erisiw bolip sanaladi. Bul maqsetke erispey turip xaliqtin` turmis da`rejesin jaqsilaw, sotsialliq mashqalalardi sheshiw, ma`mlekettin` du`nya ju`zindegi ekonomikaliq ha`m siyasiy abroyin bekkemlew mu`mkin emes. Bazar ekonomikasina o`tip atirg`an barliq ma`mleketler qatarinda O`zbekstan Respublikasi turaqli ekonomikaliq o`simge erisiwdi ekonomikaliq reformalardin` tiyarg`i maqseti etip belgilep aldi.

Ma`mleketimizde keyingi jillarda a`melge asirilip atirg`an saliq byudjet siyasati ekonomikani rawajlandiriwg`a, saliq sistemasin jetilistiriwge bag`darlang`an. Respublikamizda bazar qatnasiqlari rawajlaniwi dawaminda ma`mleketlik byudjetti qa`liplestiriwge bolg`an ko`z-qaras o`zgerdi. Ma`mleketimizde saliq byudjet siyasatin pul-kredit siyasati menen sa`ykes tu`rde alip bariw ha`m saliq to`lewshiler sani ko`beygenligi, sonin` menen birge byudjet qarjilari u`stinen qadag`alawdin` ku`sheyiwi na`tiyjesinde ma`mleketimizdin` byudjet u`nemlenip atir.

Byudjet menen esap-kitaplar esabi ha`m analizine bag`ishlang`an pitkeriw qa`nigelik jumisi temasin teoriyalik jag`inan u`yreniw ha`m ob`ekt sipatinda tan`lang`an fermer xojaliqlari mag`liwmatlarin analiz qiliw na`tiyjelerinen kelip shig`ip to`mendegi juwmaqlar qa`liplestirildi:

1. Fermer xojaliqlari byudjetke to`leytug`in saliqlar ha`m jiyimlardi tuwri esaplawi, buxgalteriya esabinda o`z waqtinda, aniq ha`m toliq sa`wlelendiriw ha`mde belgilengen mu`ddetlerde o`tkizip beriwi za`ru`r esaplaandi. Bul bir ta`repten ma`mleket byudjetinin` da`ramat bo`limi o`z waqtinda qa`liplesiwine sebep bolsa, ekinshi ta`repten xojaliq qosimsha penya ha`m ja`rimalardi to`lemeslikke sebep boladi. Bul bolsa o`z na`wbetinde xojaliqtin` finansliq jag`dayina unamli ta`sir ko`rsetedi.

2. Fermer xojaliqlari ta`repten byudjetke to`lenetug`in saliqlardan` tuwri esaplaniwi ha`m belgilengen mu`ddetlerde o`tkizip beriwi u`lken a`hmiyetke iye.

Pitkeriw qa`nigelik jumisna ob`ekt qilip aling`an Ellikqala rayoni "Jalaladdin Qalandarov" fermer xojalig`i da byudjetke birden-bir jer salig`i ha`m fizikaliq ta`repler da`ramatina saliq lardin` to`ler eken. Xojaliqta 2015 jilda byudjetke esaplang`an saliq lardin` ha`mmesi to`lengen. Usi jag`daydi unamli bahalasa boladi.

3. Ellikqala rayoni "Jalaladdin Qalandarov" fermer xojalig`inda fizikaliq ta`replerdin` da`ramatinan saliq 2015 jilda 219,5 min` swm esaplanip 146,6 min` swm to`lengen ha`mde penya ha`m ja`rimalarda to`leniwine alip kelgen. Buni unamsiz bahalaw lazim. 2015 jilda 368 min` swm esaplanip, sonsha to`lengen. Bul jag`daydi unamli bahalaw mu`mkin.

4. 2014 jilda fermer xojalig`i byudjetke birden-bir jer salig`i ha`m basqa saliq lardin` o`z mu`ddetinde o`tkizip bermegen. Bul bolsa xojaliqtin` byudjet aldinda qarizdarliq summalarin ju`zege keltirgen. Bunnan tisqari fermer xojalig`ina qosimsha penya ha`m ja`rimalarda esaplang`an. Xojaliq byudjetke to`lenetug`in saliq larda ha`m jiyim lardi o`z waqtinda to`lewi lazim.

5. Awil xojalig`inda saliq ju`gin kemeyttiriw, saliq stavkalarin pa`seyittiriw za`ru`r ma`selelerden birine aylanip barmaqta ha`m bunin` ushin to`mendegilerdin` a`melge asiriliwi maqsetke muwapiq:

- birden-bir jer salig`in esaplawda du`zetiwi koefftsientlerin esapqa alg`an halda ha`r bir klasslar (ball bonniteti) ushin saliq stavkasin engiziwi;

- awil xojalig`i tovarlarin islep shig`ariwshilar, sonnan fermer xojaliqlari, yag`niy birden-bir jer salig`i to`lewshiler ushin esabatlardi usinis etiw mu`ddetlerin xojaliqlar ta`repinen jil juwmag`i boyinsha esabatlardi usinis etiw mu`ddetlerinde yamasa 1-to`lew mu`ddeti jetip kelgene shekem usinis etileri, birden-bir jer salig`in to`lewshi awil xojalig`i tovarlarin islep shig`ariwshilar ushin bolsa birden-bir jer salig`i boyinsha esabatti ag`imdag`i jildin` 1 iyunina shekem qilip belgilew.

6. Xojaliqta fizikaliq ta`repler da`ramat salig`in o`ndiriwdegi bar bolg`an mashqalalardi sheshiw boyinsha to`mendegilerge itibar beriliwi lazim:

- fizikaliq ta`replerdin` is haqi, siyliqlari ha`m basqa da`ramatlarin saliqqa tartiw sistemasin jaqsilaw ha`mde fermer xojaliqlari ag`zalarinin` sotsialliq qorg`awin esapqa alg`an halda saliqqa tartilmaytug`in minimumnin` engiziliwi maqsetke muwapiq;

- fermer xojalig`i baslig`i ken` qamirawli oqiw kurslarin sho`lkemlestiriw ha`m natural tu`rinde berilgen awil xojaliq o`nimlerinen da`ramat salig`in o`z waqtinda uslaniwi ha`mde byudjetke o`tkizip beriliwi ju`zesinen monitoring sho`lkemlestiriliwin.

7. Pitkeriw qa`nigelik jumisi ushin ob`ekt qilip aling`an Ellikqala rayoni "Jalaladdin Qalandarov" fermer xojalig`inda uliwma, finans-xojaliq xizmeti analizi jolg`a qoyilmag`an. Sonday-aq, byudjet penen esap-kitaplar analizi de jolg`a qoyilmag`an. Biznin` pikirimizshe, byudjet penen esap-kitaplardin` ishki bo`liminin` ha`m analizi jolg`a qoyilsa, xojaliqta to`lemlerdin` tuwri esaplaniwi ha`m to`leniwi u`stinen qadag`alaw ornatilg`an bolar edi.

Joqaridag`ilardan kelip shig`ip xojaliqta byudjetke to`lemler esabi ha`m analizin jaqsilaw maqsetinde to`mendegilerdi usinis etemiz:

- xojaliqta birden-bir jer salig`in o`z waqtinda, tuwri esaplaw, hu`jjetlestiriw ha`m mu`ddetinde o`tkizip beriwdi;

- xojaliqta fizikaliq ta`replerden da`ramat salig`in tuwri esaplaw, mu`ddetinde o`tkizip beriw ha`m buxgalteriya esabinda sa`wlelendiriwni;

- xojaliqta saliqlar ha`m jiyimlardi o`z waqtinda o`tkizip beriw boyinsha qadag`alaw jolg`a qwyilishini;

- xojaliqta byudjetke to`lemlerdi esaplaniwi ha`m to`leniwi analizi alip bariliwin.

PAYDALANILG`AN A`DEBIYATLAR DIZIMI

1. Mamlakatimizni modernizatsiya qilish va kuchli fuqarolik jamiyati barpo etish – ustuvor maqsadimizdir. – Prezident Islom Karimovning O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi va Senatining qo`shma majlisidagi ma`ruzasi // Xalq so`zi, 2010 yil 28 yanvar`.

2. Karimov I.A. 2015 yilda mamlakatimizni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari hamda 2016 yilga mo`ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo`nalishlariga bag`ishlangan Vazirlar Maxkamasining majlisidagi ma`ruzasi// Xalq so`zi, 2016 yil

3. Karimov I.A. Mamlakatimizda demoraktik isloxotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish kontsepsiyasi- T.: O`zbekiston, 2010.

4. Karimov I.A. Demokratik isloxotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini shakllantirish – mamlakatimiz taraqqiyotining asosiy mezonidir.–T.: 19.T. O`zbekiston, 2011.

5. Karimov I.A. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O`zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo`llari va choralari. – T.: O`zbekiston, 2009.

6. Karimov I.A. Asosiy vazifamiz – Vatanimiz taraqqiyoti va xalqimiz farovonligini yanada yuksaltirishdir. – T.: O`zbekiston, 2010.

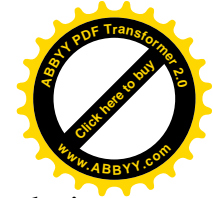
8. O`zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – T.: O`zbekiston, 2010.

9. O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining majlisi to`g`risida axborot // “Xalq so`zi” gazetasi, 2012 yil 20 yanvar`.

10. O`zbekstan Respublikasi «Buxgalteriya esabi tuo`risinda»g`i nizami. O`zbekstan Respublikasi Ministrlar Ke`nesi, 31 avgust 1996 j.

11. O`zbekstan Respublikasi Nizami. «Elektron hujjat aylanio`i tuo`risinda». O`zbekstan Respublikasi Finansliq nizamlari, 1-6 Toshkent- 2004.

12. O`zbekstan Respublikasi Nizami. «Fermer xojalig`i tuo`risinda» (jaha tahriri) 2004 jil 26 avgust.

13. Өзбекстан Республикасиниң Салиқ кодекси. Салиққа тиысли низам һыјјетлери.
– Ташкент: «N94MA» МСhJ, 2008.-416 б.

14. Өзбекстан Республикаси Бухгалтерија есабиниң Миллий Стандарлари.
О`зBAMA баспа-маг`лио`мат орайи, Ташкент-2002.

15. О`збекистон Республикаси Вазирлар Маһкамасининг қарори. 22 сентябр`
2000 йил «Аудиторлик фаолиятини тақомиллаштираш ва аудиторлик текширишларининг
аһамиятини ошириш то`ғ`рисида»

16. Өзбекстан Республикаси Министрлер Кеңесиниң қарари «Хожалиқ јүритио`ши
sub`ектлердиң қәрејетлерин есапқа алио` һәм финансиқ нәтијјелерин қәлиплестирio`
тәртибини јетилистиrio` tuo`рисинда» 2003 јил 15 октябр`, 444-сан. Өзбекстан
Республикаси Финансиқ низамлари-12, 7-15 б.

17. Өзбекстан Республикаси Финанс Министрлигиниң 2002 јил 27 декабрдеги
140-санли бујриг`и «Финансиқ есабат формалари һәм оларди толтирio` бойинша
қағ`ийдаларди тастийиқлаo` tuo`рисинда». Салиқ һәм бајјихана газетаси 2004 јил 27
декабр` №52.

18. Өзбекстан Республикаси Финанс министрлигиниң 2002 јил 9 сентябрдеги
103-санли «Өзбекстан Республикаси Бухгалтерија есабиниң миллий стандарти (21
санли BeMS) «Хожалиқ јүритио`ши sub`ектлер финансиқ-хојалиқ хизметиниң
бухгалтерија есаби Schyotlar рејеси һәм они қоллаo` бойинша Кәрсетпе»ни
тастийиқлаo` tuo`рисиндаг`и Бујриг`и (Өзбекстан Республикаси Әдиллик министрлиги
тәрепинен 2002 јил 23 октябрде 1181-сан менен дизиңге алиң`ан) (өзгерислер
менен), Өзбекстан Республикаси Финансиқ низамлари, 11-13, 11-14, Ташкент-
2004.

19. До`смуратов R.D., Тулаев O.I. «Ao`il хојалиқ кәрханаларина пул аг`имлари
tuo`рисиндаг`и есабати дүзиo` һәм консолидацијалao`» Usinisnama. Өзбекстан
Республикаси Ao`il һәм suo` хојалиг`и министрлиги. Ташкент, ТашMAU баспа
таһриријати, 2006. 34 б.

21. Абдукаримов I.T. Финансиқ есабати оқio` һәм анализleo` јолари. -
Ташкент: Экономика һәм хуқиқ дүн`яси, 1999.- 320 б.

22. Akramov E.A. Analiz finansovogo sostoyaniya predpriyatiya. Ucheb. Posobie dlya VUZov.– izd. TashGEU, - 2000. – 168 s.
23. Vohidov S.V. Basqa tarmoqlarda buxgalteriya esabiniڭ xarakterleri, oqio` qollanba.-Tashkent: TDIU, 2004.-237 b.
24. Do`smuratov R.D. Auditorliq xizmeti: teoriyasi, metodi h m  meliyat.- Tashkent: Finans nashriyoti, 2007. -276 b.
25. Do`smuratov R.D. Audit tiykarlari. – Tashkent:  zbekstan milliy entsiklopediyasi, 2003.- 518 b
26. Do`smuratov R.D. Auditorlar ushin qollanba – (Oqio`- meliy qollanba),  zBFA nashriyoti, Tashkent-2004.- 193 b.
27. Tulaxodjaeva M.M. K rxananiڭ finansliq jag`dayi auditi. ekinshi (qayta islangen baspa).-Tashkent: Ekonomika h m huqiq d n`yasi. 1996, 142 b.
28. Audit (kollektiv avtorov). V 2-x t.- Tashkent: UzBFA, TMEU, 2004. - 183, 148 b.
29. Ibragimov A.K. h m b. Finansliq h m basqario` esabi. Oqio` qollanba.- Tashkent: «8158S9D-M9L86A», 2008. 444 b.

Internet saytlari

1. www.lex.uz – O`zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi portali
2. www.mf.uz –O`zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi sayti
3. www.soliq.uz – O`zbekiston Respublikasi Davlat saliq qo`mitasi sayti